O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MILLIY KITOB PALATASI
INV. №

Миллий Тикланиш

Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ҳафталик газетаси | 1998 йил, 9 июн | 17 (147)- сон

Замон шарҳлари

МЕҲНАТГА ИШТИЁҚ БОР. ЛАЁҚАТНИ ҚАЙДАН ОЛАМИЗ?

Халқимизнинг меҳнатга иштиёқи оз эмас. Ялқовлик, танбаллик, ишёқмаслик унга ёт. Бу оддий, кўп замонлардан бери маълум ҳақиқатлар. Қимирлаган қир ошар дейдилар. Қир ошган янги манзилларга чиқади. Кўз ўнгида янги уфқлар очилади. Қир ошганнинг табиатида ҳам ўзгариш рўй беради. Қир ошдим-ку, йўлнинг қолганини ҳам уддалайман, деган умидбахш кайфият оғирчиликларни енгиб боришида унга қўшимча мадад бўлади.

Лекин қир ошмаган, қир ошишидан қўрққан пастда қолиб кетади.

Ўз ҳаётини яхши томонга, «баландлик сари» ўзгартиришга юраги дов бермай пастқамликда ўтираверади.

Меҳнатга-ку иштиёқимиз баланд экан, хўб, меҳнатнинг ўзига муносабатимиз қандай?

Иштиёқ муносабатни кескин ўзгартиришни зарур эди. Лекин кўп ҳолларда бундай бўлмаяпти. Меҳнатга иштиёқ бўлгани ҳолда унга муносабат жўн ва ибтидоий даражада турибди. Нега?

Меҳнатга, ихтисос орттиришга, ихтисосларни эгаллашга одмироқ, жўнроқ, соддароқ, қараша одатланиб қолганмиз.

Темирни шимиб кўр. Ёғ чиқадими? — деймиз. — Йўқ, темирни қанча шимсам ҳам ёғ чиқмади. Ана, кўрдингми, темирдан ҳеч қачон ёғ чиқмайди. Шунинг учун ёғ чиқадиган ишингни билиб қил, — деб бир-биримизга «ёғлик» иш топишни ўргатиб келганмиз. Ҳаёт таомилларимизни кўпинча шунга асосан қурганмиз.

Неча юзлаб замонавий меҳнат, иш соҳаларини эгалламаганмиз. Етук мутахассисларни орамиздан кўплаб етиштирмаганмиз.

Болаларимизни «ёғлик» ишларни мўлжаллаб тарбиялаганмиз. Бу меҳнатга Европага хос тушунча билан айтсак, ўта кетган «практицизм» — ҳамма нарсадан маиший маънода фойда кўзлаш.

Президент Ислом Каримов яқинда Қаршида сўзлаган нутқида ҳаёт ва меҳнатга муносабатлардаги «хатарли иллатлар» ҳақида кескин танқидий фикрлар билдирди. Шаҳрисабздаги «Кристалл» ва Қаршидаги «Каштекс» корхоналари фаолиятига назар ташлади.

Замонавий технологик ускуналар билан жиҳозланган бу корхоналар нега муттасил сифатсиз, экспортга яроқсиз маҳсулот чиқариб оғир иқтисодий аҳволга тушиб қолди? Президент бу ночорликнинг илдизларини очаркан, бунга асосан «замонавий технологияни зарур даражада эгалламаслик, ишчи кадрларни тарбияламаслик, касб маданияти ва дунёқарашини шакллантирмаслик, охир-оқибатда эса ташкилий жиҳатдан раҳбар кадрларни танламаслик» каби заиф томонларни сабаб қилиб кўрсатди.

Қашқадарёда талантли одамлар яшайди. Худди Фарғона, Хоразм, Тошкент ёки бутун Ўзбекистонда бўлгани каби. Шаҳрисабзда ҳам, Қаршида ҳам замонавий ишга лаёқати бор одамлар умр кечирадилар. Мен бунга шахсан аминман.

Лекин нега унда «Каштекс» судралиб, лаёқатсиз бўлиб қолди? «Каштекс»ларни лаёқатсизликда эмас, лаёқатларни тарбияламаганликда, етиштирмаганликда, лаёқатлар устида муттасил бош қотирмаганликда айблаш тўғрироқ бўлади.

Лаёқатли одамларни тарбияламаслик бу қарамликдан қолган хатарли иллат. Лаёқатларни етиштирмаслик бу — меҳнатга ўта жўн ва одми муносабатдан келиб чиқадиган узоқни ўйламаслик касаллиги.

Иш жойлари, меҳнат ўринлари яратиш ва улар сонини кундан кунга кўпайтириб бориш — бизнинг кечиктириб бўлмайдиган вазифаларимиздан. Лекин иш жойи яратганда, шу жой атрофидаги у билан боғлиқ комплекс масалаларни бирваракай ечиш ва ҳал қилишни бир зум бўлсин унутиш ярамайди.

Замонавий технологояларни қунт ва ижтиҳод билан эгаллаш мумкин. Лекин уларни ўлда-жўлда, чала-чулпа эгаллашнинг сира иложи йўқ. Қунт билан ҳар томонлама ўзлаштирилмаган технология эса ўлик темирдан бошқа нарса эмас. Унинг қанча атрофида айланманг, «ёғи» чиқмайди.

Технологияларга бу каби ўлда-жўлда муносабатлар бизга жуда қимматга тушади. Миллий маҳсулот тури кўпаймайди. Ва миллий маҳсулотларимиз четга етиб боролмайди. Жаҳон бозорини фақат юқори сифатли маҳсулотлар билангина эгаллаш мумкин. Мамлакат эса жаҳон бозорисиз равнақ тополмайди. Президентнинг танқидий мулоҳазаларидан шу хулоса келиб чиқадики, «Каштекс» мамлакатда ёлғиз эмас. «Каштекс»ларнинг аҳволини чуқур таҳлилдан ўтказиш ва мутахассисларнинг ўта холис хулосалари асосида ишларни ўнглаш, меҳнатга, технологияларга муносабатда инқилоб қилиш зарурати етилган.

Яқинда Самарқанд вилоятида бўлганимизда ҳурматли Раҳима Ҳакимова ҳикоя қилиб берди. Самарқанд туманидаги паррандачилик корхонасида икки мингга яқин киши меҳнат қилади. Уларнинг ўртача ойлик маоши етти минг сўм атрофида. Сифатли парҳез гўшт. Сифатли парҳез тухумлар.

Ҳам иш жойлари яратилган. Ҳам халқнинг эҳтиёжига ярайдиган сифатли парранда гўшти, тухуми кўплаб етиштирилмоқда.

Қизилтепада ҳам шундай иккита парранда фабрикаси мавжуд. Лекин улар кейинги йиллар ичида тамомила «ётоқчилаб» қолди. Маҳсулот бермай қўйди. Ҳолбуки, бу фабрикалар Қизилтепада неча юзлаб, балки минглаб одамларни иш билан таъминлаши, уларга фаровон ҳаёт яратиши, мамлакатга олий навли гўшт ва тухум етказиб бериши мумкин. Нега шундай бўлмаяпти? Баҳоналар кўп. Жуда кўп. Баҳоналарни тушуниш мумкин. Лекин Раҳима Ҳакимова ҳам шундай баҳоналар қилиб ўтираверишi мумкин эди-ку. Нега у бундай қилмайди. Аксинча, имкон топади. Йўқни йўндиради. Йўндирмагунча қўймайди. Яқинда Қизилтепага иқтисодни яхши биладиган ғайратли ёш ҳоким янги ишга келди. У чора-тадбир, одамлар қалбига йўл излаяпти. Шояд Қизилтепа паррандачилик корхоналари ҳам замонавий иш усуллари ва техникалари билан қуролланиб, тез орада ишга тушиб кетади.

Халқимизни замонавий меҳнатга, замонавий меҳнат соҳалари ва технологияларга лаёқатли қилиш устида тинмай бош қотирадиган, тинмай ёшу қари демай ўқитадиган, кўникмалар маданияти яратадиган вақт етган. Бир журналист дўстимнинг мақоласида ажиб бир мақолга дуч келган эдим: товус танасига қараб яйрар, оёғига қараб йиғлар экан.

Жуда-жуда ажойиб мақол. Бош заиф бўлса оёққа завол. Оёқ заиф бўлса, бошга завол. Оёғимизга қараб йиғлаб ўтирмайлик. Бошимиз ҳам, оёғимиз ҳам баравар ишласин. Доим бир-бирига мос, уйғун, мададкор бўлсин.

Иштиёқ оқиллик билан кучланади.

ИБРОҲИМ ҒАФУРОВ

Бир ўқ атрофида айланар дунё

КАТТА МАСЛАҲАТЛАР

Шу кунларда Россия президенти Борис Елцин Германияда бўлиб, ҳар иккала мамлакатнинг кенгайтирилган таркибидаги ҳукуматлараро маслаҳатларида қатнашмоқда. Учрашувларда жуда кўп масалалар, қатори Россия билан Германия ўртасида ҳарбий-техника ҳамкорлик мавзулари ҳам муҳокама қилинади. Чунончи, АН — 70 ҳарбий-транспорт самолётини яратиш, МиГ -29 қирувчи тайёраларини модернизация қилиш сингари масалалар юксак доирада кўриб чиқилади.

ГИЁҲВАНДЛИККА ҚАРШИ КУРАШ ЯНГИ ДАВРГА КИРАДИ

Кеча БМТ Бош Ассамблеясининг йигирманчи махсус сессияси иш бошлади.

БМТ бош котибининг ўринбосари Пино Арлакки баёнотига қараганда халқаро мўътабар ташкилотнинг бу сессияси гиёҳвандлик ҳамда гиёҳ тарқатиш ва етиштиришга қарши жаҳон миқёсидаги кураш янги босқичга кўтарилишидан дарак беради. БМТ бу борада жуда жиддий амалий қадамлар ташлашни режалаштирмоқда. Ҳозир дунёда гиёҳвандликка берилган кимсалар сони 190 миллион кишига етди. Ҳеч бир мамлакат бу фожиали кулфатдан ҳоли эмас.

Ҳар бир мамлакатнинг курашда фаол иштирок этиши хатарли иллат тарқалишининг олдини олишда катта аҳамиятга эга.

КАРАЧИ-ПЕШОВАР ЙЎЛИДАГИ ҲАЛОКАТ

7 июн куни Покистондаги Карачи-Пешовар темир йўлида пассажир поезди портлаб кетди. 23 киши ҳалок бўлди, 75 одам оғир жароҳат олди. Ҳалок бўлганлар орасида сабий болалар ҳам бор. Портлаш Синд вилоятининг маркази Хайкур шаҳридан уч чақирим нарида Кхибер қишлоғида юз берди. Йўловчилар билан лиқ тўлган 13-вагон жуда катта кучга эга портловчи қурилма боис ағдар-тўнтар бўлиб, кули кўкка совурилди. Портлаган поездда жами мингга яқин одам бор эди.

Ҳозирча ҳеч ким портлаш масъулиятини бўйнига олганича йўқ.

Покистон «Карачи— Пешовар» поездидаги портлашда Ҳиндистоннинг қўли бор деб айбламоқда.

Озод Европа радиосининг хабарига қараганда, кейинги уч кун ичида Покистонда 5 маротаба террорчилик ҳаракатлари содир бўлган. Уларда 30 дан ортиқ киши ўлган.

ҲИНДИКУШ — ҲИМОЛАЙДА ЗИЛЗИЛАЛАР

Покистоннинг сейсмик жиҳатдан ниҳоятда фаол бўлган Белужистонда ядро синовлари ўтказиши Афғонистонда кетма-кет ер силкинишларига сабаб бўлаётган бўлиши мумкин, деб айтган ҳинд ахборот агентлиги ЮНИга берган суҳбатида. Ҳиндистоннинг етакчи геолог олимларидан Жанардхон Неги. Бу синовлар Ҳиндиқуш-Ҳимолай минтақасида янги зилзилаларни қўзғаши ҳам эҳтимоли бор. Покистондаги Чағай тоғлари Ҳиндукуш— Ҳимолай тизмаларига уланиб боради. Бу ерда жуда йирик тектоник ёриқлар ва кучланишлар мавжуд. Геологнинг фикрича, Ҳиндистон синов ўтказган Покхарам сеймсик жиҳатдан хатарли минтақага кирмас эмиш. Умуман, сейсмологларнинг фикрича, XX асрнинг иккинчи ярмидаги ядро синовлари сайёрамизда зилзилаларни кучайтирган ва турли фалокатли ўзгаришларни юзага келишига сабаб бўлмоқда.

Ўзинфо хабарлари асосида «МТ» учун тайёрланди

Ҳаракатдаги истиқлол: 7 йил

ТАЪЛИМ ИМКОНИЯТИ ВА МАСЪУЛИЯТИ

Таълим-тарбия, кадр тайёрлаш масалалари жамиятнинг диққат марказида турибди. Президент И. А. Каримов ёшларнинг ўқиши, истиқболи, бинобарин, Республиканинг келажаги ҳақида куюниб айтаётган сўзлари юртимиздагина эмас, хорижий мамлакатларда ҳам эътироф этилмоқда, ўрганилмоқда. Профессор Ҳамидулла АКБАРОВнинг эътиборингизга ҳавола этилаётган мақоласи ҳам шу ҳақда.

Оммавий коммуникация даври ва олий таълим муаммолари

Таълимни мукаммаллаштириш йўллари ҳақидаги мулоҳазалар билан танишиб, улардаги «олий мақсад» ҳақида ўйлаб, бу масалага янада кенгроқ қараш керакмикин, унга илмий ёндашувни ҳар қачон таъминлаш зарурмикин, хорижий мамлакатлар тажрибаси ўрганилиб, ўзлаштирилиб, сўнгра иш кўриш керакмикин, деб ўйлаб қоласан. Таълим муаммолари бирор илғор жамиятда эътиборсиз қолмаганини биламиз. Табиийки, талаблар турлича бўлган. Лекин инсоният заковати ошиб бориши босқичларининг ҳар бирида шундай етакчи ғоялар, интеллектуал кучлар бўлганки, улар озми-кўпми таълим назариясига ва амалиётига таъсир кўрсатган. XX асрнинг охирига келиб коммуникация оммавий тус олди, техникавий алоқа электроника кўмагида қудратли воситага айланди. Қитъалар ўртасида доимий, узлуксиз муносабатларни таъминлайдиган катта ва кичик механизмлар йирик мамлакатлар маблағлари эвазига бир маромда, кеча-кундуз ишлаб туриши аввало таълим билан боғлиқ бўлган масалаларни ҳал этиш учун хизмат қила бошлади. Аниқроғи, таълим, тарбия, ўқув босқичлари тезда самара бериши кўзда тутилиб тайёрланган халқаро дастурлар ижод этилдики, уларни четлаб ўтиш жўш уриб турган жараёндан, ҳаётнинг қудратли оқимидан ўзини четга олиб қочишнинг ўзгинасидир. Аслида «Tacis»нинг имтиёзларидан фойдаланиш учун фақат чуқур билимнинг, тажрибанинг ўзи кифоя эмаслиги барчага аён бўлаяпти. Хорижий тилларни билиш, илғор Европа мамлакатлари олий ўқув юртларининг таркиби билан танишиш, ўқитиш йўлларини ўрганиш, дастур ва қўлланмаларни доимо такомиллаштириш (бир неча мамлакат ўқув юртлари иштирокида!), дарсликлар яратиш ҳамда талабаларга етказиш, компютер воситасида хизмат қиладиган йирик кутубхоналардан фойдаланиш (у ердаги китоблар қатор Европа ҳамда шарқ тилларида чоп этилганини ёдда сақлаймиз) — булар асосий талабларнинг бир қисми. Муҳим шартлардан яна бири — ўқув дастурида илмий концепция аниқ илмий-методик ифодасини топиши ҳамда маърузада, амалий машғулотда, талаба мустақил мутолаа қилишида шу теранлик йўқолиб, маҳаллий масалага айланиб қолмаслигини таъминлаш. Яна бир масала: бундай дастурлар тузилиши ва ўзлаштирилишида бизда ва хорижда олиб борилган социологик тадқиқотларнинг кўрсатгичларини доимо ҳисобга олиш талаб этилади. Масалан, дарсни ўзлаштириш аввало талабанинг мустақил равишда мутолаа қила олишига, билимини бойитиб бора олишига боғлиқлигини кўрсатувчи рақамлар, ЭҲМ ёрдамида ҳисобланган имкониятлар диққат марказида бўлиши зарур кўринади. Бундай ҳолда «Талабаларни мустақил дарс қилишга ўргатганмизми?», «Маърузамизда, амалий машғулотимизда фанни, муайян мавзуни мустақил ўзлаштиришга кўмаклашадиган методик кўрсатмалар бераяпмизми?», «Магистратурада таълим оладиган шахсга методологик асослар ҳақида кенг тушунча беришга тайёрмизми? У мустақил равишда воқеликни идрок этиб, концепция яратишга ва унга ўз тадқиқотида содиқ қолишга тайёрми?» каби саволлар кўндаланг бўлади. Аминманки, уларнинг кўпчилигига ижобий баҳо бера олмаймиз... Кутубхонада талаба ёки аспирант ўз устози билан бирга ўтирганини кўрганмисиз?..

Давоми иккинчи бетда

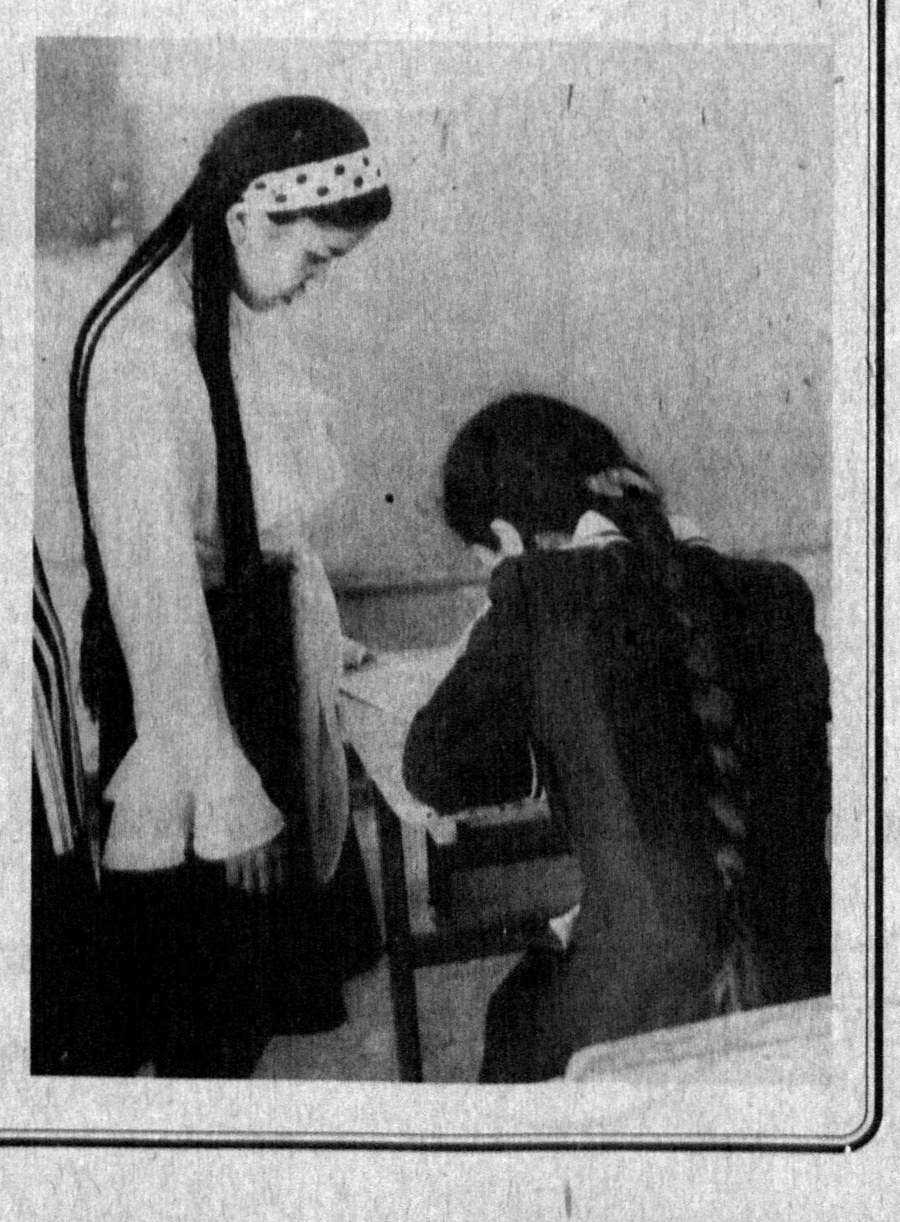

Бугуннинг саволлари

ИСЛОҲОТ НИМАДАН БОШЛАНАДИ?

Бугун поёнига етаётган аср бошида буюк миллатпарвар шоир Абдулҳамид Чўлпон миллатдошларига қарата «Адабиёт надир? « деган саволни берган ва адабиёт яшаса миллат яшар деган хулосага келган эди. Қизиғи шундаки, ушбу савол ва хулоса бугун ўша даврга нисбатан ҳам долзарб ва аҳамиятли бўлиб турибди. Бунинг боиси не?

Биз XX асрни фан-техника асри деб атадик. Дарҳақиқат, фан-техника бу даврда мислсиз ривожланди. Турмушимиз ақл бовар қилмас даражада ўзгарди. Инсоният билими, меҳнати, тафаккури билан тараққиётга эришди. Бироқ руҳиятимизда қашшоқлик, таназзул шарпалари кеза бошлади. Кимларгадир ўз жуфти ҳалолидан кўра, машина, ҳовли ва энг муҳими пул қадрлироқ бўлиб қолди. Машина олиш, пул топиш қийин: булар бўлса, хотин деганларининг зоти қуриб кетибдими... Китоб ўқиб нима қиласан, китоб қорнингни тўйғазмаса? Ана телевизор, видео; хоҳлаганингни кўр. Қуруқ сафсата сотишдан кўра бозорга чиқиб тирикчилигингни қил...

Булар айрим калта ўй кишилар руҳиятининг сўниқ чизгилари Ғалати парадокс: бизнинг маънавий-бадиий савиямиз аср бошидаги ҳолат билан ҳозир тенг дейиш мумкин.

Биз кейинги пайтларда энг кўп ишлатадиган сўзларимиздан бири маънавият бўлган ҳолда маънавиятимизнинг ривожланишига эмас, балки орқага кетаётганлигини сезмай қолибмиз шекилли. Мустақиллик йилларида кўплаб маиший-маъмурий бинолар, спорт иншоотлари қурилди. Қараб ҳавасимиз келади. Хўб, ўзимизга яна бир савол берайлик: мамлакатимизда шу давр ичида қанча кутубхона қурилди? Қанча боғча қад кўтарди? Кутубхоналар фонди, китоб нашр этиш ва сақлаш ишлари билан ҳозирги талаб ва дунё андозалари даражасида шуғулланилмоқдами? Биз бу саволларга қўлимизни кўксимизга қўйиб ижобий жавоб бера оламизми?

Бизнинг кузатишларимизга қараганда китоб ўқийдиганлар сони тобора камайиб бормоқда. Маданий-адабий жараённи денгиз бағридаги улуғ қайиққа менгзаш мумкин. Аммо бу мафтункор қайиқ кераkли томонга сузяптими? Ёки ўткинчи тўлқинлар измида баъзан эшкакни ишлата билмай ўз ҳолича юзиб юрибдими? Яқинда ТошДУнинг маданият саройида буюк адиб А. Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романи асосида суратга олинган янги кинофилмнинг намойиши бўлиб ўтди. Залда фақат университет профессор ўқитувчилари ва талабалари ўтиришиб янги филмни томоша қилишди. Шунда кўпчилик ажабтовур бир ҳолатнинг кутилмаганда гувоҳи бўлишди. Буни қарангки, филмда Отабек Кумушга озгинагина яқинлашиб борди. Бирдан зални «Яша, бағрингга торт, у қил, бу қил...» деган шайтоний хитоблар тутиб кетди. Булар нима, ҳеч кўрмаганми йигит қизни бағрига тортганини.. Ундай бўлса кўрмаганнинг кўргани қурсин... Отабекнинг Зайнабга қаратта: — «Ич, буни ич...» деб аламли ҳайқириши ҳам шодон-хуромон қийқириқ ва гулдурос қарсаклар билан кутиб олинди...

Хўб жўшқин, сержунбуш одамларимиз бор-да... Одам уялиб кетади ўтган аср қаҳрамонлари олдида. Уларнинг назокат, одоби, ҳаё-икроми фантастик оламдан келиб қолгандек туюлади.

Бугун инсоният ислоҳотлар бағрида яшамоқда. Кишилик тараққиёти ҳар бир соҳада ислоҳот қилишни талаб қилмоқда. Хўш, ислоҳот нимадан бошланади ўзи? Бу бугуннинг саволи. XX асрнинг буюк ёзувчиларидан бири Габриэл Маркес «Вақт доира бўйлаб ҳаракатланади» дейди. Бу фикрнинг қанчалик тўғри-нотўғрилигини вақт кўрсатар, лекин яна юз йилдан сўнг ушбу савол ўз аҳамиятини йўқотади ёки такрорланмайди деб ким кафолат беради?

Холли НОРБОЕВ,
«МТ» мухбири

Кунларнинг манзаралари

ТЕМИР ЭШИКЛАР РЎПАРАСИДА

Темир дарвозалар, темир эшиклар, темир панжараларни унча ёқтирмайман. Булар оғир нарсалар, оғир ҳимоя чоралари. Мулкдор мулкининг талон-тарож бўлишини истамайди.

Кўпчилик режиссёр Мелис Афзаловнинг «Суюнчи» филмини ҳозиргача томоша қилади. Филмда биз гапирмоқчи бўлган мавзуга оид кичик бир воқеа бор.

Шаҳардан қишлоққа кўчиб келган мол дўхтир йигит ҳар кун ишга жўнаётиб дарвозасига каттакон қулф осиб кетади. Бу ҳолатни кўрган Анзират буви таажжубланади ва дўхтирга шундай дейди:

— Бизнинг қишлоқда ҳеч ким эшикка қулф осмайди, Лекин сен осибсан.

— Кечирасиз, холажон. Эрталаб уйимизда ҳеч ким қолмайди. Мен ишга, болалар ўқишга...

— Бизда ўғри бор, — дейди Анзират буви, — аммо у ўзимизнинг ўғри. Қишлоғимиздаги ҳеч бир хонадонга кўз олайтирмайди, аммо сенинг мана бу ишингни кўрса, жудаям хафа бўлади-да...

Ҳа, дўхтир йигит, чиндан ҳам, қишлоқ ҳаётини шаҳарникидек тасаввур қилади. У ўғри уриш хавфи бўлмаса ҳам, одат эмасми, эшикка қулф осмагунча кўнгли тинчимайди.

Шаҳарнинг қай бир нуқтасида бўлманг, кўп қаватли уйларга ишингиз тушиб қолса, бир танишингизни истаб борсангиз, аввал эшикларнинг «шарақа-шуруқ», сўнгра икинчи бор «ширқ-ширқ» деган товушларини эшитасиз. Эшиклардан елкаларига каттакон сумкалар осган эркак-аёллар чиқиб келишади. Ва тағин эшикни занжирбанд этишади. «Ширқ-ширқ», «шарақа-шуруқ!».

Тўғрисини айтганда, ҳозир шаҳарлардаги кўп қаватли уйларда оддий эшик орқасидан темир эшик ўрнатиш «мода» бўлиб қолган. Ҳар иккаласига алоҳида қулф солинади, алоҳида очилади. Худди ўқ-дори сақланадиган омборни эслатади бу қалъа. Тўғри, ҳар ким ўз хонадон-қалъасини ўз билигича асрайди, ҳимоя қилади. Лекин бу хавотир, қўрқувнинг негизи қаерда? Қонунларга ишонмасликдами, одамларга ишонмасликдами? Ё мулкдорлик ҳиссиётларининг узвий бир белгисими? Ҳайбатли, мустаҳкам темир эшиклар орқасидагина эмин-эркин нафас олиш мумкинми?

Нотинч дунё... Ишончлар суиистеъмол қилинган дунё... Темир эшиклар, чўян панжаралар, улар мени тинчлантирмайди. Мени улар хавотирга солади. Шубҳа-хавотирларнинг илдизларини қидиришга мажбур этади. Мен сизларга ишониб яшашни истайман, одамлар! — деб ҳайқиргим келади! Лекин яна ўйлайманки, бу болалик эмасмикин, бу соддалик эмасмикин! Лекин ахир қўрқувнинг қўлида асир бўлиб яшаш ҳам яхши эмас-ку!

Кимдир айтиши мумкин. Бунга унинг ҳаққиям бор. «Темирли эшик ўрнатса, тўғри қилади, кўнгли тўқ бўлади. Албатта уйимга ўғри тушади, деб қўймайди-ку темир эшикни».

Лекин, ҳар қалай, катта маънода одамлар аро бу ишончсизликлар қайдан келяпти? Шундай ҳимоя қилайликки, дейди ишончсиз киши, — токи хонадонимизга ҳеч қандай бегона киши, ҳатто нуқтадек ҳашорат ҳам кира олмасин. Аммо ўйлаб кўринг-а, атрофимизда кимлар яшаяпти? Одамларми ёки... Бизларни ҳимоя қиладиганлар ким? Одамларми ёки... Инсоннинг бир-бирига ишонмаслиги .... нимадан? Шундай бўлишиям мумкинми?

Дарвоқе, бизларнинг ишончсизлик характеридан аллақачон қутулиш вақтимиз келган. Ўзбекчиликка хос бўлган анъана — одатларни бир-бирига ишониб яшашни тўла тиклашга ҳақлидирмиз. Уларни амалда қўлласак биров бир нарса демайди. Ахир ҳукумат бир қатор қонунларни бекорга чиқармаяпти-ку.

Шубҳа... хавотир... қўрқув... ишончсизлик... Буларни фақатгина қонун йўқота олади. Қолаверса, қонунга ишониш, энг асосийси амалда тадбиқ этиш йўқота олади ишончсизликни. Шундай эмасми?

Мен қонунларнинг асил қудрати ҳақида ўйлайман. Қонунга суянган одамлар қўрқув, хавотир, ишончсизликдан дадил халос бўлсалар керак дейман. Ишончсизликни фақат қонун даф қила олади. Бунда ҳар қандай даво қонунларнинг қанчалар амал қилишида. Эй, темир эшиклар! Сиз кучлими, ё қонун!

Тоҳир ШОМУРОДОВ

Тикланиш муаммолари

ТАЪЛИМ ИМКОНИЯТИ ВА МАСЪУЛИЯТИ

Боши биринчи бетда

Илмий методология ҳақида тушунча бериш учун ҳатто махсус курс ҳам ажратилмаслиги, машғулотлар илмий концепция, тадқиқот таркиби ҳақида кенг қамровда фикр юритмаслиги эса аспирант уч йиллик ўқишнинг сўнгги йилидагина бу ҳақда ўйлашига олиб келмоқда. Унинг биринчи ва иккинчи йилдаги ўқиши (афсуски, тадқиқот устида ишлаш даври дея олмаймиз) талабанинг таълим олишига ўхшайди. У аспирантурада яна маъруза тинглайди, яна имтиҳон топширади. Мустақил фикр юритишга, диссертация билан шуғулланишга, матн устида ишлашга жуда оз вақт қолади. Аспирант методологик жиҳатдан заифлиги дарҳол кўзга ташланади. Зеро, тадқиқотларнинг илмий «ўзаги» бўлмайди, фикр тарқоқ ҳолда ифода этилади, сочилиб ётади... Ёш тадқиқотчи аспирантурадаги ўқишнинг сўнгги босқичида илмий концепция нима эканлиги ҳақида жиддий ўйлай бошлайди. Шу боис аспирантлар белгиланган муддатда диссертацияларини ёзиб ҳимоя қилишига ишониб режа тузиш, ёш тадқиқотчининг истиқболига назар ташлаш амри маҳол бўлиб қолди.

Халқаро миқёсда тайёрланадиган ўқув дастурлари («компакт дастурлар» номи билан қабул қилинган ўқув режалари назарда тутилмоқда) ҳозирги таълим тизимининг ажралмас қисми деб тан оладиган бўлсак, яна бир муаммо хусусидаги мулоҳазамизни айтиб ўтишни зарур, деб биламиз. Европа олий ўқув юртлари ҳамкорликни туб маънода тушунадилар, яъни икки томон («Tacis» бўйича эса уч томон) бир-бирини бойитишини, тўлдиришини, бири иккинчисидан озиқ олишини назарда тутадилар. Шу боис биргаликда тузиладиган дастурнинг илмий негизини ташкил этадиган концепциялар илгари сурилиши, ҳамкорликда ўтказиладиган катта-кичик анжуманларда янги, пухта асосга эга илмий йўналишлар таърифланиши муҳим талаблардандир.

Профессор олимми, муаллимми?

Европа мамлакатларининг ўқув даргоҳларида (масалан, Голландия, Белгияда) таълимнинг илмий асослари пухта бўлишига жиддий аҳамият берилади. Ўқитиш методикаси, муайян илмий объектни ўрганишнинг усули ва уларнинг такомиллашуви ҳамиша диққат марказида бўлади. Бу мақсадга кутубхоналарнинг халқаро миқёсдаги компютер тизими, Интернетнинг тўлиқ ахбороти, ўқув жараёни, йирик анжуманларнинг минбари, техник воситалар қаратилган. Бизда ҳам бу йўналишда озми-кўпми илмий-педагогик, ташкилий иш олиб борилаётгани маълум. Шу билан бирга, янги таълим тизимини яратиш жараёнида хорижий мамлакатларнинг олий ўқув юртлари иштирокида халқаро ўқув дастурларини яратиш, ўқув-тарбия ишларини илмий изланиш билан чамбарчас боғланган ҳолда олиб бориш масалаларига етарли эътибор берилмаслиги кўзга ташланади. Голландиянинг Лейден университети исломни ўрганишнинг методологиясини Индонезия ўқув юртлари билан ҳамкорликда ишлаб чиққани ҳақида кўп ўйлайман. Ислом маданиятини яратишга мислсиз ҳисса қўшган мамлакатда яшаймиз. Бухорий, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд таълимотлари ислом дунёсига кенг тарқалган. Шу боис ислом динини академик тарзда ўрганиш методологиясини яратилишида иштирокимиз табиий бир ҳолдир. Бундай халқаро миқёсда тайёрланган илмий концепция, таълим дастури дин аҳлининг интеллектуал «юки» ортиб боришига, бинобарин, диний экстремизм йўлига тўсиқ қўйилишига кўмаклашади. Лейден университетида мураббийлик ҳамда илмий фаолият бир-бирини ҳамиша тўлдириб келишини кўрдик. Табиийки, фундаментализм кўринишларига мустақил демократик Ўзбекистон мафкураси нуқтаи назаридан танқидий ёндошишга алоҳида эътибор берамиз. Зеро, озод ўлкада виждон эркинлиги масалалари давлат сиёсати даражасида оқил ва одил ҳал этилаётгани бу соҳада самарали иш олиб боришга пухта замин яратади.

Лейден университети манускриптлар, яъни машҳур асарларнинг асл нусхалари, қўлёзмаларни тўплаш ва улардан кенг фойдаланишни таъминлашни йўлга қўйган. Университет кутубхонаси фондидаги 250.000 китоб ва манускриптлар мажмуалари талабалар томонидан ўрганилади. Жумладан, буюк ватандошимиз ал-Фарғонийнинг араб алифбосида ёзилган икки қўлёзмаси ва лотин тилида чоп этилган икки асари (бири Парижда 1546 йили, иккинчиси Франкфуртда 1590 йили нашр этилган), шунингдек, олимнинг араб тилида илк бор босилган асарлари тўплами (1669 й., Амстердам) шу университет кутубхонасида сақланади ва улар миллий ҳамда халқаро компютер тизимларига киритилиб, миллионлар маърифатига хизмат қилади. Тўпламлардан бири шу университетнинг машҳур олими, ўқитувчиси, арабшунос ва математик Якобус Холиус таҳририда чоп этилганини алоҳида қайд қилиб ўтардим. У Фарғонийни ўрганиш, талабаларга ўргатишга 40 йил умрини бахш этди. Бир тафсилотни келтирмай ўта олмайман. Мазкур қўлёзма ва китобларнинг мазмунигина эмас, ҳар саҳифа ҳошияларида мавжуд бўлган белгилар ҳам ўрганиб чиқилди. Буюк ал-Фарғонийнинг асарларини ўқиган олимлар беихтиёр китоб саҳифаларига қалам билан нималарнидир, бир-икки сўз билан асарга бўлган муносабатларини билдирганлар. Европа олимларида фарғоналик улуғ бобомиз олам-олам фикр-мулоҳазалар уйғотган. Лейден университетида таълим олаётган француз, нидерландлик, немис, инглиз, белгиялик, индонезиялик, африкалик, арманистонлик талабалар ҳам Фарғоний ва унинг асарларидан хабардор. Университет профессори Витман Ўрта асрлар ҳамда Уйғониш даврида математика ва астрономия соҳасида ал-Фарғонийнинг тутган ўрни ҳақида маърузалар қилади. Унинг фикрлари ёшлардагина эмас, билимдон олимларда ҳам қизиқиш уйғотмоқда. Қатор Шарқ ва Европа тилларини ўрганган профессор Витман таҳлилларида асл қўлёзма нусхаларига мурожаат қилади, уларни кўрсатади, саҳифаларда йирик олимларнинг ҳайратга келиб ёзган сўзларининг маъносини тушунтиради. Бундай маъруза ахборот ёки шарҳдан иборат бўлиб қолмай, тингловчиларни академик фаолликка даъват этади. Бундай ҳолда машғулотлар қизиқарли ўтади, талаба янги кашфиётлардан барвақт воқиф бўлади, мулоҳазаларида теранликка интилади, юзакиликдан қочади. Ўқитувчилик фаолияти илмий изланиш билан узвий боғлиқ бўлганда жамият учун қанчалар самарадор бўлиши бунда яққол кўзга ташланади.

Пекиндаги машҳур Кино институти ҳаёти билан танишганимизда ўзга манзарани кўрдик. Бу олий ўқув юртида профессор унвонини олишда илмий даража мутлақо инобатга олинмас экан. Илмий иш ҳам. Қуйидаги уч талабга жавоб берадиган ўқитувчилар профессорликка номзод қилиб кўрсатилиши мумкин экан: ўқитувчилик стажи, ўқитиш қобилияти, ва ниҳоят, ўқитувчи эришган ютуқлар. Эҳтимол, бундай талаб асосий диққатни ўқитиш маҳоратига, муаллимлик стажи катта бўлиши зарурлигига қаратиш истаги ила пайдо бўлгандир. Дарвоқе, илмий кенгашнинг профессор унвонини бериш ёки бермаслик ҳақидаги қарори ҳукумат даражасида кўриб чиқилиши ҳамиша назарда тутилар экан. Ҳозирча 1300 талабага дарс бераётганлар орасида юзга яқин профессор борлигини хитойлик ҳамкасбларимиз мамнуният билан қайд қилдилар.

Дурустгина техникаси бўлган, хорижий мамлакатларнинг ўқув юртлари билан алоқа ўрнатаётган Пекин кино институти ўз ривожининг маълум бир даврида тажриба орттириш мақсадида бундай йўлларни синаб кўриши ҳам табиийдир, эҳтимол. Лекин, бизнингча, профессор — ҳам олим, ҳам мураббий. Шу боис бизни Хитойдаги йирик олий ўқув юртининг техника ва амалиёт марказлари, давлат мақоми берилган ёшлар киностудияси, босмахонасининг фаолияти кўпроқ қизиқтирди.

Университет таълими талаблари

Яқинда Президентимиз И. А. Каримовнинг Олий Мажлис XI сессиясида сўзлаган нутқини ТВ орқали тинглаб, сўнгра газеталар саҳифаларида ўқиб, ўрганиб кўп саволларимизга жавоб топдик, ўйлаб, дўстларимизга айтиб юрган мулоҳазаларимизга аниқлик киритдик, янги режалар туздик. Тан олишимиз керак, маънавият ва маърифат соҳаларида лоқайдликка йўл қўйган вақтларимиз бўлди. «Авлодларимизни хавф остида қолдирадиган катта таҳдид» бўлган дамда бундай бепарволикка ҳаққимиз йўқ. Президентимиз тилга олган номутахассис, чала мулла, чала мусулмон атрофдагиларга, жамиятга катта зиён келтириши мумкин. Аслида дин ҳамда у туфайли вужудга келган маданиятларнинг туб моҳиятига тушуниб етмоқ зарур. Билим етишмаслиги туфайли ақидаларни юзаки, баъзан тескари талқини кенг тарғиб қилиниши хунук оқибатларга олиб келиши хавфи бор. Шу боис бу масала илмий ривишда ўрганилишини давр тақозо этмоқда. Малайзия киноакадемиясида ўқув, таълим омманинг ақлий ривожи учун хизмат қилиши зарурлиги ички «Низом»да очиқдан очиқ ёзиб қўйилган. Бунинг учун эса бир вақтнинг ўзада муаллимлик, илмий ҳамда ижодий фаолият билан машғул бўлган академия аҳлининг ўқув дастури мукаммал бўлиши, янгиланиб, такомиллашиб боришини таъминлаш зарурлиги ҳам қайд этилган.

Бизни айниқса, Малайзия киноакадемиясининг таркиби қизиқтиргани бежиз эмас. Зеро ТошДУнинг журналистика факултети аввал мустақил институтга, сўнгра «Журналистика ва киноакадемия»га айланишига ҳаётий эҳтиёж бор. Бинобарин, Куала Лумпурда киностудия, кинонинг илмий, иқтисодий, техникавий, ўқув марказлари ягона комплексни — Малайзия киноакадемиясини ташкил этиши қизиқиш уйғотгани бежиз эмас. Бизга қолса, ҳозирданоқ журналистларни тайёрлашни марказлаштириш зарур. Ҳозирча барча олий ўқув юртларида телережиссура ва монтаж, электрон монтаж, теледраматургия ҳамда сухандонлик санъатида шажара масаласи, аудиовизуал журналистика билан маданий мерос муносабатлари, жаҳон журналистикаси амалиёти ва назарияси, коммуникациянинг мураккаб кўринишлари бўйича маъруза қиладиган, амалий машғулотлар ўтказа оладиган юксак малакали мутахассислар топилиши қийиндир. Шу боис педагогик, илмий, техник, иқтисодий, ижодий имкониятлардан унумли фойдаланишни кўзда тутиб, ёзма ва аудиовизуал журналистиканинг ёш мутахассисларини республика пойтахтида тайёрлаш мақсадга мувофиқ бўлар. Шунда мавжуд бўлган педагогик кадрлардан ҳамда хорижий мамлакатлардан таклиф этилаётган мутахассислардан унумли фойдаланиш имкони бўлади. Шунда ТошДУнинг кенгайтирилган факултети иккига бўлиниб, бири (аудиовизуал журналистика ихтисоси бўйича таҳсил кўраётганлар) Ўзбекистон телемаркази билан бир бинода ёки у билан ёнма-ён жойлашиши, иккинчиси (ёзма журналистика) газеталар таҳририятлари ва босмахона жойлашган бинода машғулотлар ўтказишга имкониятлар бўлармиди?! Бундай техника билан таъминланган ўқув юртидаги таълим самарали бўлиши учун талайгина ташкилий, ўқув, илмий-методик, иқтисодий масалаларни ҳал этиш зарур.

Аввало, бу ижодий факултетга (бўлажак институт ва академияга!) талабалар ижодий имтиҳонсиз қабул этилиши ғайри табиий эканлигини айтиб ўтардик. Ҳозирча талаба география ёки геология факултетларига кай тарзда қабул этилса, журналистика факултетига ҳам шундай қабул этилмоқда. Бўлажак талабанинг ижодий имкониятлари, қоғозда ўз фикрини ифода эта олиши, ТВ ёки радиода дастурни олиб бориши, кўрсатув ёки эшиттиришни тайёрлаб эфирга узатиш қобилияти мутлақо ҳисобга олинмаяпти. Абитуриентнинг бўлажак устозларидан бирортаси ўз шогирдини сентябрга қадар синаб кўриш имконига эга эмас. Биринчи сентябрга келиб журналист-педагог иштирокисиз қабул қилинган талабаларни ўқитувчилар ўқитиши талаб этилади. Икки-уч ой ўтар-ўтмас қайси талабадан журналист чиқади-ю, қайси биридан чиқмайди, маълум бўлади қолади. Лекин вақт ўтган бўлади. Пировардида ёзиш, ижод этиш, кўрсатув ва эшиттиришни муаллиф, муҳаррир, олиб борувчи сифатида тайёрлайдиган, эфирга узатадиган мутахассис тайёрлаш мушкул бўлади. Аслида махсус лицей таъсис этиб, бўлажак журналистлар билан машғулот ўтказиб бориш, университетда ўқиш учун уларни тайёрлаш, сўнгра ижодий имтиҳондан ўтқазиб кичик-кичик гуруҳларда дарс берилиши, ижод сирлари очилиши, тил, компютер ўрганилиши кўзда тутилиши керакдир. Бу ҳол абитуриентларни тест синовларидан озод этмаслигини алоҳида таъкидлаб ўтардик. Ижодий имтиҳондан олинган бал тест балларига қўшилишини тавсия этамиз. АҚШ нинг ижодий ўқув юртларига талаба ижодий имтиҳонсиз киритилмаслигини эслатиб ўтардик.

Факултетимиз мазкур соҳа билан боғлиқ бўлгани сабабли бу факултет таркибидаги номутаносибликлардан бири ҳақидаги мулоҳазалирмизни айтиб ўтиш ўринли бўлар. Унда журналистикага бевосита алоқадор бўлган ноширлик, сухандонлик санъати, ахборот технологияси, информацион таъсир босқичлари ва психологияси, коммуникациянинг кўпдан кўп соҳалари билан шуғулланадиган кафедралар эмас, хорижий тиллар кафедраси очилгани ғайри табиий ҳолдир. Университетда бу вазифани бажарадиган махсус факултетлараро кафедра ҳамда унинг малакали ўқитувчилари бўла туриб, факултетда яна бир кафедра — худди шу типдаги кафедра — очилиши қатор муаммоларни туғдирди. Журналистика факултети мазкур кафедранинг тил ўргатиш методикасини, босқичларини баҳоли қудрат назорат қилиб боришга интилади, албатта. Лекин унинг фаолиятидаги кемтик жойларини ўз вақтида тўғрилаш имконига эга эмас. Сабаб: факултетда хорижий тил мутахассислари эмас, журналистика соҳасида танилган илмий, ижодий кучлар мавжуд. Бу ишни университетнинг Хорижий тиллар кафедрасидаги тажрибали, малакали муаллимлар бажариши мумкин. Шу билан бирга факултетдаги хорижий тиллар кафедраси аъзолари журналистика назарияси, тарихи ва амалиётидан бехабар бўлгани, ижоднинг бу мураккаб соҳасида фаолият кўрсатмагани сабабли факултет ҳаётида соҳа билан боғлиқ бўлган анжуманлар: доимий илмий кенгашлар, давра суҳбатлари, аспирант ва докторантлар аттестациялари, аспирантурага кирувчилар ва уни якунловчиларни синовдан ўтказиш жараёнлари, ёзма ва аудиовизуал журналистика бўйича ёзилган диссертациялар муҳокамалари, ҳимояларида иштирок этишлари ҳам амри маҳолдир. Ҳар бир касб, ҳунарда биринчи галда шахснинг тилни билиши ёки билмаслиги эмас, унинг малакаси, ўз соҳасидаги билими кенг, чуқур бўлиши, назарий фикрни амалиётга тадбиқ қила олиши ҳисобга олинади. Бундан сермашаққат журналистик фаолият ҳам истисно эмас. Хорижий тилни билишнинг аҳамиятини инкор этмаган ҳолда, бундай кафедра факултет таркибида бўлиши ва унга бошқа фанлар, дарслар ҳисобига имтиёзлар берилиши хато эканлигини амалда кўрдик. Хусусан, журналистика факултетида «Коммуникация назарияси ва амалиёти» кафедраси бўлиши, унга қабул этилган ўқитувчилар (журналистика мутахассислари!) ахборот манбалари (у этнографияни, матншуносликни, солномачиликни қамраб олишини, фалсафий қарашлар билан боғлиқлигини эслатиб ўтардим), ҳозирги ахборот технологиясини турлари, имкониятлари, мураккаб техникаси ҳамда халқаро миқёсдаги бой хазинаси, китоб ҳамда у орқали миллионлар билан ўрнатилган алоқанинг ранг-баранглиги, ахборотнинг шахсга таъсир этиш йўллари (ижтимоий-сиёсий, илмий-интеллектуал, эстетик...), ахборот тарқатишнинг ибтидоий ҳамда замонавий шакллари каби ўта муҳим, ҳозирги кун учун зарур масалалар билан шуғулланишлари, бинобарин, талабаларга доимо озиқ бериб туришлари, уларда уйғонган фикрни қоғозда, эфирда ифода эта олишни таъминлашлари зарур, деб биламиз. Шунингдек, ТВ ва радио кафедраси иккига бўлиниши ва факултетда аудиовузуал журналистика бўлимининг асосини ташкил этиши, ўқув студияси техника билан мукаммал жиҳозланиши, факултет ўз муаммоларини ҳал этиши учун ваколат ва имкониятларга эга бўлиши зарур кўринади.

Машғулотлар унумли бўлишида ўқитувчининг малакаси, дастурлар ва дарсликларнинг мукаммаллиги, техник воситалар замон талаблари даражасида бўлиши ҳамда узлуксиз ишлаб туриши, ўқув даргоҳининг илмий имкониятлари юксак бўлиши қанчалик аҳамиятга эга эканлиги барчага аён. Биз тилга олган Пекин Кино институтида илмий фаолият ҳамда ўқитувчилик бир-бирига боғланмаган ҳолда кўрилишини, баҳоланишини айтишганида дарслик тадқиқотга ўхшаб қолмаслиги кераклиги ҳақида ҳам ўйладик. Шунингдек, муаллим ўзини ўқитиш, ўргатиш, талабани ўрганиш, шогирд етказишга бағишлаши, диққатини ҳеч бўлмай таълим бериш санъатини эгаллаши кўзда тутилганмикин, деган хулосага келдик.

Билим университет даражасида, университет таълими талаблари даражасида берилиши зарурлигини назарда тутиб мана бу маърузалар, машғулотларнинг номларига аҳамият беринг: «Замон доктринасининг пайдо бўлиши ва ривожланиши», «Долзарб масалаларнинг фалсафий таҳлили», «Коммуникация назарияси», «Тележурналистика бўйича методологик машғулотлар», «Мусулмон институтлари» (тартиботлар назарда тутилмоқда)... Адабиёт, санъат, метафизика фалсафаси бўйича семинарлар, филм матни таҳлилига бағишланган амалий машғулотлар — булар Брюссел ҳур университетида ўқилаётган маърузалар, машғулотларнинг айримларидир, холос. Дастурнинг қамрови кенглиги, давр талаблари даражасида эканлиги, илмий теранлиги кўзга ташланади. Талаба бундай дастурни тўлиқ ўзлаштириши учун, у мустақил мутолаа қилиши, ижодий машқ билан банд бўлиши учун вақт ажратилади. Шу билан бирга унга йўналиш бериш, методологик асослар ҳақида у чуқур тушунчага эга бўлишини таъминлаш ҳам зарур бўлади. Бу ўринда дарсликлар тайёрлаш ва уларни ксерокс ёрдамида кўпайтириб тарқатиш, ўқитувчи маърузасининг матни билан дарсдан олдин ҳам, кейин ҳам танишиш, устоздан дарсдан ташқари соатларда ҳам маслаҳат олиш, халқаро тизимга уланган кутубхона фондларидан фойдаланиш самара беришини ҳар бир талаба билади. У ўз ота-онасининг қистови, таниш-билишнинг ёрдами билан эмас, ўз хоҳиши, катта эҳтиёжи туфайли ўқишга киргани ва пул тўлагани сабабли декан ёки ўқитувчининг дўқ-пўписасини кутмасдан асосий иши — мутолаа, мушоҳада билан, амалий машғулотлар билан банд бўлади.

Бундай мезонларга амал қилган ҳолда ўз фаолиятимизга баҳо берадиган бўлсак, «синов дафтари»мизга аъло баҳо қўйилмас. Ҳамкасбларим афв этсинлар: илмий тадқиқотлар билан банд бўлишга вақт топа олмаган кунларимиз бўлади. Дарсликлар ёзишга, маърузамиз матнини талабаларга етказишга эришганимиз йўқ. Бунга эндигина киришаяпмиз ва мазкур жараён самарали бўлиши учун шароит яратиш, қўшимча маблағ ажратиш, дарслик, матн муаллифларининг моддий рағбатлантириш лозимлиги ҳаммасига аён. Дастуримиз, умуман муаллимлик фаолиятимизни мукаммаллаштириб бориш учун, Интернет имкониятларидан, халқаро миқёсда яратилаётган «Компакт дастурлар»дан кенг фойдаланганимизча йўқ... Бундай мулоҳазалар билан тажрибали ўқитувчиларимиз фаолиятига соя ташламоқчи эмасмиз, ўткир заковатли ҳамкасбларимизнинг маҳоратини, имкониятларини инкор этмоқчи эмасмиз. Айрим танқидий мулоҳазалар ахборот технологиясини ўзлаштириш, педагогик фаолиятнинг асоси — илмий изланишга эътибор бериш, талаба кутаётган китоб ва маърузалар матнини яратиш билан боғлиқ.

Ўқитиш, таълим бериш савиясини кескин равишда кўтариш учун янги имкониятлар пайдо бўлаётган дамда кечаги кун талаблари даражасида ишлашга ҳақли эмаслигимизни биламиз. Хорижий мамлакатлар университетлари билан (аввало Европани назарда тутмоқдамиз) тажриба алмашиш, халқаро ўқув дастурларини тайёрлашда иштирок этиш, замон техникасидан фойдаланиб, турли ўқув юртларидан муттасил ахборот олиб туриш зарур бўлиб қолди. Эндиликда маънавий «юк»ни янгиламай, бойитмай, методикани мукаммаллаштирмай, методологик ҳамда назария асосларини қайта идрок этмай туриб, аудиторияга кириш, билимга чанқоқ талабани қониқтириш мушкул кўринади.

Ҳамидулла АКБАРОВ
Лейден — Брюссел — Куала Лумпур — Пекин — Тошкент

БИРОДАР, СИЗГА ПАМПЕРС КЕРАК ЭМАСМИ?

Оммавий ахборот воситаларига реклама сув ва ҳаводай зарур десам, гапимга қўшиласизми? Реклама матбуотнинг қон томири. ТВни-ку асти қўяверинг. ТВда реклама дарёдай оқади ва дарёдай даромад келтиради. ТВнинг эфир вақти жуда қиммат. Дунёнинг кучли еттилигига кирган Америка, Германия, Франция, Италия, Буюк Британия, Япония сингари давлатлар рекламани улуғвор бир индустрия даражасига кўтарганлар ва ундан ҳар томонлама фойда оладилар.

Ўзбекистонда-чи? Ўзбекистонда рекламага қандай аҳамият бериляпти? Аҳолининг унга муносабати қандай? Реклама ҳаётимизга бирон нарса олиб киряптими? Ундан унумли фойда ололяпмизми?

АҚШ телевидениесида ҳар соатда 15-20 дақиқа реклама тўғри келади. Миқёсини қаранг!

Биз ҳам эртами индин шундай кўрсаткич сари ўсиб чиқамиз. Истаймизми-йўқми, тараққиёт шунга олиб боради. Лекин ҳозир ТВни хорижий товарларнинг рекламалари тўла эгаллаган. Экранимизни «Памперс», «Блендомед»лар ўнгу сўлдан ишғол этган. Хоҳласангиз ҳам кўрасиз, хоҳламасангиз ҳам! Биз севиб томоша қиладиган саргузашт, жангари филмларни ҳам шу «памперсчилар» пулини тўлаган ва бизга меҳрибонлик билан қизиқарли филм намойиши учун имкон берган. Ажойиби шундаки, Москва каналини очсангиз ҳам шу «Памперс», Чимкентда ҳам, Ашхабод, Тошкентда ҳам яна ўша-ўша «Памперс»! Қойил қоласиз «Памперс»нинг қудратига! Кўринг турмуш маданияти, тан-сиҳат, соғлиқ қулайликларининг ўзига йўл очишларини! Тўғри, «Малбаро» чекканнинг умри узайиб, антиқа сақич чайнаганларнинг шоҳи чиқиб қолмайди. Лекин ҳар куни ўнлаб маротаба такрорланавериб, медангизни шунчалар чақа қилиб юборадики, баъзан қақшаган асабларингиз шуни кўрмасам эди деб зириллайди. Аммо яна ўзингизни ўзингиз овутасиз: ТВнинг яхши кўрсатувлар, яхши филмлар бериши, истеъдодли ходимлар ва муаллифларни рағбатлантириш учун бу «Памперс» керак-да! «Памперс»-ку яхши кўрсатувнинг тираги.

Менинг қимматли вақтим шунинг томошасига, кир ювишлар, тешик тишлар, қазғоқлар, совун-повунларга сарф бўлса бўлибди-да, шунга ҳам ота гўри қозихонами! Балки рекламачилар атай шундай қилишаётгандир: бизнинг асабларимизни синаб, тоблаб, чиниқтиришаётгандир. Ахир биз ривожланаётган мамлакат — асабимиз доим таранг турмоғи даркор-да уларча. Ҳолбуки, рекламалар — реклама қилинаётган товарлар каби доимо янгиланиб туриши бозор — ўсаётган бозорнинг талаби-ку! Реклама учун такрор яхшидир. Тинимсиз такрор оқибатида гоҳ шуурий, гоҳ ношуурий тарзда айнан шу маҳсулот, шу товар, шу хизмат турини танлаш истагини уйғотади ва шакллантиради. Лекин ўн-ўн бешга яқин хорижий маиший товарларнинг бир неча йиллардан бери тинимсиз, бир зайилда такрорланиши томошабинларнинг «миясини еб юборгани» ҳам рост. Бу ўта зерикарли ва балки психологиянинг шаклланиши нуқтаи назаридан ўта зарарли ҳолдир. Яна билмадиму рекламанинг бундай жўн усули илғор мамлакатларда қўлланмаса керак. Бу товарлар ва хизмат турлари кейинги бир неча йил орасида кўпайиб бормаётгани, аксинча деярли бир тусда бўлиб қолаётганини кўрсатади.

Реклама бизнес ва рақобат дунёсининг жуда бой ҳамда давлати ҳеч қачон камаймайдиган аммаси. Лекин ТВ аммамизга қачон, қанча, қай миқдор, қай савияда ўрин ажратиш устида илмий асосда бош қотириши зарур деб ўйлаймиз.

Ўзбекистон ҳам жаҳон реклама оқимига табиий қўшила борсин. Четга қараб яшаш фойдали. Лекин четга қараб ўзни ўнглаш, тиклаш ва тузатиш ундан ҳам фойдалироқдир.

Миллий ҳаётимиз ҳозирча реклама дунёсига узвий киришиб кетганича йўқ. Товарларимиз рекламани кўтармайдими? Ёки рекламага маблағимиз йўқми? Ё рекламасиз ҳам бир кунимиз ўтиб турибди деган хом хаёл билан ўзимизни овутиб юраверамизми?

Ўзбекистонда 23 миллион аҳоли яшайди. У уззу кун меҳнатда. Унинг меҳнати рекламага ярашмайдими?

Ғарб тўхтовсиз янги хизмат турларини кўпайтиради ва реклама қилади. Реклама харажатидан қочмайди. Чунки унга даромад келишининг воситаси деб қарайди. Япония 30 миллиард доллар, Канада 15 миллиард доллар, Буюк Британия 12 миллиард доллар, ГФР 10 миллиард долларни бугун айнан реклама учун сарфламоқда. Улар рекламани ривожланиш, ўсиш дастаги деб билганлари учун шундай қиладилар. Биз бу дастакни қачон қўлга киритаркинмиз?

Тоҳир ШОМУРОДОВ,
ТошДУ халқаро журналистика бўлими толиби

Шарқ манзараси

Тадқиқотлар

РАҚСУ САМОЪ ВА СЎФИЙЛАР

● САМОЪ АЛЛОҲГА ЯҚИНЛАШТИРАДИ
● САМОЪ ТАРИҚАТДАГИ ҲОЛ БОСҚИЧЛАРИНИ ИФОДАЛАЙДИ
● МУМТОЗ КУЙ-ҚЎШИҚЛАРИМИЗ, ТАСАВВУФ АДАБИЁТИ САМОЪДА ШАКЛЛАНГАН

**Машраб келибон, кўнгил ила
ракçу самоъ қил
Ишқ мазҳабида оби
таҳорат чидаёлмас.**
МАШРАБ

Тасаввуф таълимотидаги «Самоъ йиғинлари» ҳали-ҳануз илмда мунозараларга, баҳсу тортишувларга сабаб бўлиб келади. Самоъ маъно жиҳатдан эшитиш, рақсга тушиш, беҳудликни англатади. Мазкур йиғинларнинг қачон пайдо бўлганлиги номаълум бўлиб, сўфийлар уни одатда Муҳаммад пайғамбар фаолияти билан боғлашади. Бертелснинг ёзишича, Расулуллоҳ хонадонида аҳли аёллари ва яқинлари шеърий мисраларни куй жўрлигида ижро этишган деб ҳисоблайди. Бу фикрни у тасаввуф намоёндаларига суяниб айтади. Машҳур Шайх Абусаид Абулхайр ўз йиғинларида кучли эҳтирос, ҳаяжон қўзғатувчи рубоийлардан кенг фойдаланиб, минбарга чиқиб уларни баралла ўқирди. Шеърларни куйлаб ўқишга мусиқа ҳам жўр бўлди. Бу эса ўз навбатида рақсга йўл очди. Шуни алоҳида таъкидлаш кераккки, самоъ иштирокчилари муридлар орасидан танлаб олинган. Пири муршидлар аввал уларнинг савиясига қараб чиқишлар қилишар ва сўнгра «қизиган» аудитория оёққа қалқарди. Хонақоҳларда йиғинлар белгиланган кунда муайян жойда ўтказилган. Маълумотларга кўра, мажлислар жума кунлари ташкил қилинган. Самоъ Қуръони Карим оятлари тиловати билан очилган ва жамоат билан зикри жаҳрия (овозли зикр) бошланган.

Базмларда тасаввуф одобига, панд-насиҳатга, илоҳий ишққа оид шеърлар, латифалар ҳамда турли изоҳлар ўқиларди. Кейин эса шеърга куй ҳамоҳанг уланарди. Ғаззолийнинг ёзишича, «самоъда ишқ ҳақидаги қўшиқлар алоҳида ўрин тутиб, соликни важд ҳолатига тушурган». Сармаст солик рақсга тушар ва ўзини тамомила унутарди. «Дарвеш Мусофир алайҳираҳма айтадиларким, қарасам, ҳазрати Бузруквор ўзлари рақсга тушубдурлар, чунон рақсу жадал қилурларким, хонақонинг ҳамма буюмлари ҳаракатдадир. Ҳазрати Шайх Бузрукворнинг бошларидаги кулоҳлари бир газ баландликка кўтарилар ва яна жойига тушарди. Ҳамма ўзлари билан банд эрдилар. Айтдиларким, дарвеш Умарий ғазалхонлик ва хонандалик қилур эрдилар (Ҳазрати Башир китоби, 62-бет). Самоъга хонанда ва созандалар таклиф этиларди. «Нақл қилибдурларким, зиёфатдан сўнг самоъга найчилар ва доирачилар нағманавозлик қилдилар ва хонандалар ҳофизлик қилдилар» (Ҳазрати Башир китоби). Мавлавия силсиласида най навоси — бу ҳижрон рамзидир. Шунингдек, у дардли оҳангги орқали ошиқни маъшуқага, соликни Аллоҳга яқинлаштиради. У янграганда айрилиқ ва дийдорни эсга тушириб, қалбда ишқи ҳақиқийни аланга олдиради. Ишқ қайнайди ва ошиқ «ёна» бошлайди, вужудини туғён қамраб олади. Самоъда солик бутун диққат-эътиборини Аллоҳга қаратади. Танада ҳарорат кўпая боради ва нафс, моддият буткул маҳв этилади. Қолган хаёллар уни тарк этади. Уни дунё билан боғловчи ришталар узилади. Ривоят қилишларича, самоъ йиғинларидан бирида Сулаймон Боқирғонийнинг ўғли ёниб тирик алангага айланади. Лекин кийимига ҳеч нарса қилмайди. Самоъда сўфийларнинг жонлари ҳам узилган. Бу ҳақда Навоий ёзади: «Абулҳасан Дуррож... 300 йилда самоъда дунёдин ўтди. Абу Амир Дамашқий ва Шайх Абу Имрон Розий бирла». Худо ошиқлари буни энг олий даража деб билганлар. Адабиётшунос Н. Комилов фикрича, «Сўфий учун асосий нарса вужуднинг борлигини унутиш, ҳол мақомини эгаллашдир, Самоъ ушбу ижтиҳод мақомини кучайтиради». Самоъдаги куй-қўшиқдан қалбда пайдо бўлган қўзғалиш турли ҳол босқичларни босиб ўтади. Дастлаб у қурб (яқинлик) туяди. Олим А. Абдуқодировнинг ёзишича, ушбу қўзғалиш шавқ ҳолида юз беради, Билъакс, қўзғалиш ҳолнинг ҳамма поғоналарига кўтарилиб бориб, унс босқичида Ҳақ билан дўстлашади. Солик мужоҳидадан мушоҳадага (кўришга) ўтади ва у висолни ҳис қилади. «Шайх ҳазрати Бузруквор айтадиларким, бизларнинг рақсу самоъларимиз Аллоҳ Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг зоти шарифларига яқинлаштиради ва юракларимизни соф-мусаффо қилади» (Ҳазрати Башир китоби). Исломда самоъ қораланса-да тайфурия, халложия, қаландария, мавлавия ва бошқа силсилаларда сўфийлар қаршиликни енгиб, ҳамиша уни ёқлаб келганлар. Айниқса, тасаввуфнинг сукра (мастлик) йўлидан борган сўфийлар бунга хайриҳоҳ эдилар. Зотан, у оний дақиқаларда бўлиб ўтсада, солик ва Аллоҳни бир-бирига васл этувчи (қовуштирувчи) воситадир. «Буларнинг рақсу самоъълари Аллоҳ таоло зикри бўлур эрди», — дейилади Ҳазрат Башир китобида.

Шуниси ҳам борки, ҳамма силсилалар ҳам самоъни ёқлайвермаганлар. Хожагон силсиласи асосчиси Абдулхолиқ Ғиждувоний «самоъни кўп эшитмагилки, андин нифоқ чиқиб, самоъ дилни ўлдиради» деб таъкидлаган. Нақшбанд эса, «инкор қилмаймиз, лекин қилмаймиз» таомилида иш юритиш билан чекланган.

Самоъ тасаввуф адабиётига тамал тоши ўрнатди. Бир чеккаси мумтоз куй-қўшиқларимиз ҳам ушбу самоъ йиғинлари, нафис мажлисларда — Навоий тили билан айтганда, гўзал анжуманларда шаклланди.

Шерхон ҚОРАЕВ,
ТошДУ толиби

Неларни сўйлашар бу тола сочлар?!

Тадқиқотлар

МАЪНАВИЯТНИ БИЛАСИЗМИ?

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан сўнг маънавиятга эътибор кучайди. Инсон моҳияти, унинг фаолияти мазмунини ташкил этадиган ушбу тушунчани илмий тадқиқ қилиш ижтимоий фанлар соҳасида муҳим аҳамият касб эта бошлади. Шунинг натижаси ўлароқ маънавият масалаларига бағишланган бир талай рисола ва қўлланмалар, тадқиқотлар юзага келди. Булар орасида Соҳибназар Каримовнинг «Маънавият асослари» тадқиқоти муҳим ўрин тутади (Соҳибназар Қаримов. «Маънавият асослари». ЎзФА «Фан» нашриёти, Тошкент, 1997 йил).

Тадқиқотнинг муҳим хусусиятларидан бири шундаки, у маънавият тушунчаларининг шарҳи сифатида яратилган. Яъни ушбу рисола маънавият тушунчаларининг луғатидир.

Биз маънавият масалаларига ёндашганда кўп ҳолларда умумий мулоҳаза юритамиз, маънавият билан боғлиқ тушунчаларни конкрет таҳлил этиш, изоҳлашга кўп ҳам эътибор беравермаймиз. Ҳолбуки, ҳар қандай илм аввало унинг тадқиқ предметига таъриф беришдан, унинг моҳиятини изоҳлашдан, уни ифодалайдиган тушунчалар ҳақида муайян тасаввурларни шакллантиришдан бошланади. Шу жиҳатдан қараганда, Соҳибназар Каримов тўғри илмий йўл танлаган, яъни ушбу луғатни яратиш воситасида энг аввал китобхонларда маънавият ҳақида, у билан боғлиқ тушунчалар тўғрисида умумий тасаввур уйғотишга интилган.

Маърифат оддий нарсаларни тушунишдан бошланади, луғатда изоҳланган тушунчалар ҳам бир қарашда оддий бўлиб туюлади, биз кундалик турмушда, муомала-муносабатда уларга кўп дуч келамиз. Бироқ уларнинг замирида қандай маънолар ётганига эътибор беравермаймиз. Улар оддий нарсалар бўлиб кўринади. Аммо ҳикматнинг барчаси оддий нарсаларда бўлади. Ушбу луғатни ўқиб, биз бу ҳақиқатга яна бир бор иқрор бўламиз.

Муаллиф элликдан зиёд «маънавият» атамалари ва улар билан боғлиқ бўлган тушунчаларни атрофлича изоҳлаб беради. Жумладан, маънавиятга бой халқ, деганда, унинг ўтмиш маданияти, маданият арбоблари мерослари ҳисобга олинади. Айтайлик, бой халқ оғзаки ижодиётимиз, Имом ал-Бухорий, Муҳаммад ал-Хоразмий, Абу Али Ибн Сино, Абу Наср Форобий, Аҳмад ал-Фарғоний, Маҳмуд Замахшарий, Маҳмуд Кошғарий, Аҳмад Яссавий, Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби аждодларимизнинг мерослари бизнинг битмас-туганмас маънавий бойлигимиздир. Ушбу ўринда муаллифнинг маънавиятни «бой маданий меросимизнинг барча ютуқларидан халқимизни баҳраманд қилиш, уларга етказиб бериш ва шу йўл билан ҳар бир инсонда ватанпарварлик, инсонпарварлик, маданий меросга ҳурмат ва эътибор каби фазилатларни шакллантириб бориш ва сингдириш» деб изоҳлаши тўғри фикр. «Маънавий қадриятлар»нинг миллат, халқнинг асрлар давомида эришган маънавий тараққиётининг мезонлар бирлиги деб берилиши ҳозирги давр талаблари даражасидир.

Маънавий тарбия «инсон онгини ўзи яшаб турган жамиятнинг мақсад-манфаат ва вазифаларига мувофиқ шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилган ҳамда фаолиятнинг ҳамма соҳасига чорловчи ва даъват этувчи ижтимоий таъсирлар мажмуасидир», деб изоҳланиши ҳақиқатнинг худди ўзгинасидир. Аммо ушбу ўринда академик Алибек Рустамовнинг тарбиянинг ўн тури ҳақидаги мазмундор фикрларидан фойдаланиб, улар ривожлантирилганда, ишнинг ўқувчи учун қиммати ортарди, албатта.

«Маърифат» атамаси ва у билан боғлиқ бўлган бошқа тушунчаларга берилган изоҳлар олимона савияга эгадир. «Маърифат»—ўзликни англашдан бошланади. У кишиларнинг билим, дунёқараш ва маданиятининг қўшилиш мезонларини ифодалайдиган, уларни юксалтиришга қаратилган фаолиятдир деб тушунтиради. Аммо бу атама изоҳидаги Г. Спенсер фикрларининг берилиши ортиқчадек туюлади. «Ахлоқий маърифат» атамасини изоҳлашда маънавий тарбия инсон туғилишидан бошланиб, то умрининг охиригача давом этадиган жараён,деб баён этилиши ҳам тарихий ҳақиқатдир.

«Маънавият ва маърифат» атамалари таҳлиллари баъзан чўзилиб кетгандек таассурот қолдиради.

Хулоса қилиб айтганда, «Маънавият асослари» китоби ушбу соҳадаги дастлабки тадқиқотлардан бўлиб, улар ҳар жиҳатдан фойдалидир. У соҳа ходимлари ва умуман кенг ўқувчилар учун муҳим қўлланма вазифасини ўтайди.

Назар РАЖАБОВ,
профессор

Тарих — ибрат

ҚИСМАТ ВА АЙРИЛИҚЛАР

ВАСИЯТДАН ЮЗ ЎГИРИШ

Халил Султон Мирзо Мироншоҳ Мирзонинг учинчи ўғли бўлиб, 1384 йилда туғилган. Унинг онаси Хонзода бегим (Севин бека) Ўзбекхоннинг набираси бўлиб, яъни хон авлодидан эди. 1373 йилда Амир Темур буйруғига биноан, Хонзода бегимни Хоразмдан махсус маофа билан олиб келиниб, Самарқанднинг Конигилида катта тўй-томошалар билан Жаҳонгир Мирзога никоҳланади. Хонзода бегим Жаҳонгир Мирзодан бир ўғил туғади, исмини Муҳаммад Султон Мирзо деб атайдилар. Бироқ, 1376 йилда Жаҳонгир Мирзо вафот этади. Аммо соҳибқирон Амир Темур Хонзода бегимни қўлдан чиқармасликка ҳаракат қилади. Ўша замон тарихчиларининг берган маълумотига қараганда, Амир Темур келини Хонзода бегимни ниҳоят даражада ҳурмат қилган ва унинг раъйига қараган. Зотан, тарихчиларнинг гувоҳлик беришларича, Хонзода бегим ўзининг ўткир зеҳни, ақл-фарсоати ҳамда тадбиркорлиги билан Амир Темурни ҳам ўзига ром этган эди.

Бинобарин, Амир Темур Хонзода бегимни ўзининг учинчи ўғли Мироншоҳ Мирзога никоҳлаб беради. Бу туркий уруғ ва қабилаларда қадимдан давом этиб келинаётган удум бўлиб, яъни ўлган аканинг бевасини укасига никоҳ қилиш одат тусига кирган эди. Хонзода бегим Мироншоҳдан бир ўғил туғади, исмини Халил Султон деб атайдилар. Амир Темурнинг хоҳишига кўра, Халил Султон Мирзо гўдаклигидан бошлаб Сарой Мулк Хоним (Бибихоним) тарбиясига топширилган эди.

Шарафуддин Али Йаздийнинг ёзишича, Халил Султон Мирзо жасоратли, қатъиятли, ҳарбий салоҳиятли ва истеъдодли йигит бўлган. Халил Султон Мирзо балоғатга етгач, уни аслзода хонадон қизига уйлантирадилар, ундан бир ўғил кўради. Аммо кўп ўтмай, Халил Султон Мирзо Самарқанд шаҳрининг қуйи табақасига мансуб, ҳунарманд оиласидан бўлган Шодмулк номли қизни севиб қолади ва ўз замонасининг таомилига зид ўлароқ ушбу қизга уйланади. Албатта, бундай «тенгсиз» никоҳга Темур бошлиқ бутун авлод қарши турадилар. Бироқ, Халил Султон Мирзонинг қатъий қарори ғолиб чиқади. Темур аввалида ғазабланган бўлса-да, кейинчалик Халил Султон Мирзога бўлган юксак эътиқоди туфайли, унинг гуноҳини кечиради.

Халил Султон Мирзо ёшлигидан ақлли, зийрак ва тадбиркор бўлиб етишади. У ҳали 15 ёшидаёқ бобоси Темурнинг Ҳиндистон юришида иштирок этиб, ўзининг ажойиб ҳарбий санъатини намойиш қилган. Бу юришда Темур қўшини Деҳли остонасида Султон Маҳмудхон қўшини билан тўқнашади. Султон Маҳмудхон ўзининг 500 нафар жангари филларини Темур қўшинига қарши жанггоҳга ташлайди. Жангари филлар наъра тортиб, олға босиб душман томон интиларкан, йўлларида дуч келган хоҳ отлиқ, хоҳ туя бўлсин, пора-пора қилиб аёвсиз топтаб, душманни қалъага яқин йўлатмайдилар. Кеч киргач, ҳар икки томон жанггоҳдан ўз қароргоҳига қайтишади. Амир Темурнинг қовоғидан қор ёғар, ҳалигача учрамаган жангнинг бундай турига қарши чора излаб топмоқ зарур эди. Ана шундай чорани ёш Халил Султон Мирзо топади ва бобоси Темурнинг розилигини олади. Ўша кечаси 5-6 юз кажава саватга эски туски латта ва увада пахталар солиб устидан мой қуйилади. Тонг отарда уч юз туяга саватлар ортилиб, ҳар бир туя ёнига қўлида кичик машъала ушлаган бир навкар қўйилади. Тонг отгач, жанговар қўшин саф тортгач, туяларни олдинги сафга тизадилар ва жанг бошланишига мунтазир турадилар. 1395 йил 18 ноябрь эрталаб яна жанг нақоралари чалинади. Султон Маҳмудхон яна жангари филларни жангга солади. Филлар душман қўшинига қарши юриши билан туябонлар саватдаги пахталарга ўт бериб, туяларни олға қараб етаклайдилар. Ўз устларида ёнаётган оловни кўрган туялар даҳшатдан бўкириб, олға томон чопа бошлайдилар. Қаршидан келаётган филлар оддий туяни кўп марта кўрган бўлсалар-да, аммо ёниб келаётган туяларни умрларида биринчи кўришлари эди. Бинобарин, филлар қўрқувдан эсларини йўқотиб, орқага қараб қочадилар. Улар жон аччиғида қочарканлар ўзларини тўхтатишга ҳаракат қилган қўшинни топтаб кетадилар. Натижада Султон Маҳмудхон қўшинида пароканадалик вужудга келиб, Темур қўшинлари ғалабага эришади.

Халил Султон Мирзо бобоси Амир Темурнинг 1399-1404 йилларда Ғарбга қилган етти йиллик юришида ҳам фаол қатнашган. 1402 йилда Амир Темур Туркистон чегараларида олий қўмондонликни Халил Султон Мирзога топширган эди. Соҳибқирон Темур Халил Султон Мирзодаги жасорат, истеъдод ва ҳарбий салоҳиятга зимдан назар солар ва валиаҳд набираси Муҳаммад Султон Мирзо билан бир қаторда кўрарди. Бинобарин, Амир Темур 1404 йил кузда Хитойга қарши юришга отланаркан, катта қўшиннинг ўнг қанотига Халил Султон Мирзони бошлиқ қилиб тайинлайди.

Соҳибқирон Амир Темур Хитой сафарига отланиб, Самарқанддан йўлга чиқаркан, катта қўшиннинг ўнг қаноти ҳисобланган йирик ҳарбий бўлинма ҳали Тошкент, Шоҳрухия ва Сайрамда қишламоқда эди. Мазкур ҳарбий бўлинмага Халил Султон Мирзо ва Аҳмад Мирзо (Умар Шайх Мирзонинг ўғли) бошчилик қилардилар. Қўшиннинг чап қаноти Туркистон ва Саброн шаҳарларида қишламоқда эди. Бу қўшинга Темурнинг Оға Беги номли қизидан туғилган Султон Ҳусайн Мирзо исмли набираси бошчилик қиларди. Марказий қўшин эса Темур раҳбарлигида Оқсулотда турарди.

1404 ймил 25 декабрда Амир Темур Оқсулотдан йўлга чиқиб, 1405 йил 14 январ чоршанба куни Ўтрорга келиб тўхтайди.

1404-1405 йилнинг қиш фасли ўта совуқ келиб, Амударё ва Сирдарёнинг барча кечув жойлари муз билан қопланган эди. Гарчи Амир Темур қариб қолган бўлса-да, йўл машаққатларию совуқни писанд қилмас, руҳан тетик ва жисмонан бардамдай кўринарди. Шарафуддин Али Йаздийнинг маълумотига кўра, Амир Темур Ўтрорда Олтин Ўрданинг собиқ хони Тўхтамишнинг элчисини қабул қилади ва элчига «Хитой уруши тугагач, Олтин Ўрдага қарши юриш қилиб, тахтни Тўхтамишхонга қайтариб олиб беришга» ваъда беради. Аммо кўп ўтмай Амир Темурнинг мижозида касаллик вужудга келиб, кундан-кунга аҳволи оғирлашади. Тиб илмининг билимдони Мавлоно Фазлулло Табризий бошчилигида бир неча табиблар ҳукмдорнинг касалига хилма-хил муолажалар қилардилар. Аммо ҳасталик кундан-кунга кучайиб борарди.

Амир Темурнинг касалланиш сабаби ҳақида «Темурнома» муаллифининг берган маълумоти диққатга сазовордир. «Соҳибқирон Амир Темурнинг ҳузурларига чопар қалмоқлар бош кўтарибдилар, деб хабар келтирди. Ҳамма жангга отлансин деб буюрадилар. Беклар ва амирлар ҳаво совуқлиги туфайли йўлга чиқмасликни маслаҳат кўрадилар. Ул вақт қишни тўқсони эрди. Амир ғайратларига чидолмай ўрдадан ташқарига чиқдилар. Вақтким шаъбон ойининг еттиси сешанба куни ўрдани равоқида ўлтириб, сартарошга сочларини олдириб ўлтириб эрдилар, ўшал замон Амирга бир боди мухолиф (ёқимсиз шамол) келиб тегди. Аҳволлари ўзларига маълум бўлиб, соати ўтмай ранг ва туслари тағйир топди». Машҳур шарқшунос олим, академик В. В. Бартолд «ҳар ҳолда Темурнинг касали ва ўлимига бевосита ортиқ май тановвул қилганидир» деган фикрни билдиради. Ҳолбуки, тарихий манбаларнинг берган маълумотига қараганда, Темур майхўрликни унчалик хуш кўрмаган ва майхўрликка ружу қилганларни эса, ким бўлишидан қатъий назар, мансабидан азл қилиб, қоралаган. Шунингдек, кўпгина иссиқ-совуқни бошидан кечирган, етмиш ёшли моҳир саркарда, фақатгина исиниш учун шунчалик кўп май тановвул қилганмикан.

Фикримизча, Амир Темурнинг касалланиш жараёни анча илгаридан давом этиб келаётган бўлиши керак. 1404 йилнинг кузида Амир Темур етти йиллик юришдан қайтиб келгач, Конигилда катта анжуман ўтказади. Бу анжуманда Испания элчиси Рюи Гонзалес де Клавихо ҳам қатнашади. Клавихонинг маълумотига кўра, Темурнинг чеҳрасида анча ҳорғинликка ўхшаш касаллик аломатлари зоҳиран кўриниб турган. Дарҳақиқат, етти йиллик юришдан қайтган ҳукмдор ақалли беш ойгина ҳам дам олмай, яна янги юриш тараддудига тушиб, йўлга чиққан. Бинобарин, узлуксиз йўл машаққатлари қариб қолган ҳукмдорга зимдан ўз таъсирини ўтказган ва ниҳоят, «Темурнома» муаллифининг маълумотига амал қилинса, бошни шамоллатиш натижасида касаллик ботиндан юзага чиққан. Зотан, «Зафарнома» муаллифи Шарафуддин Али Йаздийнинг ёзишича, ҳар куни янги-янги касаллик аломатлари зоҳир бўла бошлаган. Нақл қилинишича, Амир Темурнинг ёнида фақат Сарой Мулк хонимгина туришга ҳақли эди. Ҳукмдорнинг қўзғалишига ҳам мадори етмас, бинобарин, Сарой Мулк хоним унинг аҳволидан кечасию-кундузи хабардор бўлиб турарди. Тунларнинг бирида толиққан Сарой Мулк хонимга уйқу ғалаба қилиб, пинакка кетадию, шу заҳоти сесканиб уйғонади. Табиийки, хоним уйғониш асносида дарҳол ҳукмдор ётган тарафга кўз ташлайди. Бироқ қайси кўз билан кўрсинки, тўшакда ҳукмдор йўқ эди. Сарой Мулк хоним сапчиб ўрнидан туриб, ташқаридаги посбон олдига чиқиб, ҳукмдорни сўрайди. Посбон хонимга таъзим қилгач, қўли билан қоронғилик томонга ишора қилади. Сарой Мулк хоним қоронғуда ўша томон елиб бораркан, кичик бир тепалик устида турган қора бир гавдага кўзи тушади. Бу жаҳонгир Амир Темур эди. У елкасида чопон, чуқур хаёлга чўмган ҳолда қоронғуликка тикилиб турарди. Сарой Мулк хоним ҳаяжонга тушиб, «Бу қандай гап, улуғ амир? Қаҳратон қиш, изғиринли тунда касал ҳолингиз билан бу ерда туришда нима ҳикмат бор?» — деркан, Амирни ўрдугоҳ томон бошлайди. Темур ўрдугоҳга келиб, ўз ўрнига ётгач, Сарой Мулк хоним бу ғайри табиий аҳволни сирини яна сўрайди. Амир Темур хўрсиниб, оҳ тортгач, шу кеча кўрган тушини сўзлайди:

— «Ҳар икки чеккаси баланд қамишлар билан ўралган катта йўлда отимни елдириб кетаётган эдим. Тўсатдан йўл четидаги қамишлар шитирлаб қолди, мен ўша томонга қарадим. Қарадиму ҳайратдан от жиловини тортиб тўхтаб қолдим. Қамишзор ичидан падари бузрукворим шитоб билан чиқиб келаётган эдилар. Мен ҳайрат ичида отдан тушиб, отам истиқболларига юра бошладим. Аммо падари бузруквор менга илтифот қилмай, менинг олдимдан ўтиб бориб, отимнинг эгар-жабдуқларини ечиб олиб, ўз келган йўллари, яъни қамишлар орасига кириб, кўздан ғойиб бўлдилар... Мен катта йўл устида гарангсиб, яланғоч от ёнида турганим ҳолда уйғониб кетдим...» уйғонганимда аъзойи баданим титраб, қизиб кетаётган эди. Бу хосиятсиз туш даҳшатидан ташқарига чиқиб кетганимни ҳам сезмай қолибман... Ҳар ҳолда паймона тўлганга ўхшайди...»

— «Яхши нийят қилинг, улуғ амир, дард бошқа ажал бошқа, шукур, саломатлигингиз яхши, — кўз ёшини тўкиб тасалли берарди Сарой Мулк хоним.

— «Йиғидан фойда йўқ, хоним. Тақдирни табдил қилиб бўлмас... Шукур, тонг ҳам ёриша бошлади. Посбонга буюринг, амир Шайх Нуриддин, амир Шоҳмалик ва амир Хўжа Юсуфлар эрталаб ҳузуримга кирсинлар»...

Амирлар ва беклар соҳибқирон қароргоҳига кирганларида, у тўшакда беҳол ётарди. Сарой Мулк хоним ҳукмдорга яқинлашиб, амирлар ташрифи ҳақида секингина шивирлагач, у нурсиз кўзини оҳиста очиб, яқинроқ келиб ўлтиришларига ижозат берди. Амирлар қисқагина ҳол-аҳвол сўрашишгач, ҳукмдорнинг оёқ томонида — пойгоҳдан жой олиб, бутун вужудлари қулоққа айланган ҳолда ерга қараб ўлтирардилар. Ҳукмдор оҳиста кўзини очиб, амир ва бекларга бир-бир разм солгач, энтикиб-энтикиб сўз бошлайди:

«—Маълумингиз бўлғайким, Жаҳонгир Мирзонинг фарзанди Пир Муҳаммад Мирзони валиаҳд этиб тайинлайдурмен, токи Самарқанд тахти ва аркони давлат анинг ҳукми-фармонида бўлғай. Мамлакат ва миллатнинг осойишталиги, қўшин салоҳиятининг мукаммаллиги, раиятнинг хотиржамлиги борасида фойдали тадбирлар кўрсин. Бинобарин, сизлар ҳам итоат ва эҳтиром борасида унга байъат билдириб, салтанатни бошқаришда, эл-юртнинг тинчлиги, мусулмонларнинг осойишталиги учун ҳамжиҳат бўлиб, кўмаклашмоғингиз лозим. Чунончи, сизларнинг ҳамжиҳатлик ва иттифоқ билан қилган ишларингиз узоқ-яқиндаги дўст-душманларга кўриниб турсин, токи ўзаро низоларга ўрин қолмағай ва ҳеч ким салтанатга қарши исён кўтаришга ўзида жасорат топмағай. Билакс, ўзаро низолар вужудга келиб, раият бошига ташвиш ва надоматлар ортиб, мамлакат ободонлиги барҳам топгай. Инчунин, менинг кўп йиллик саъй-ҳаракатларим зоега кетгай...» Амир Темур ҳолсизланиб кўзини юмади. Бу унинг сўнгги васияти эди.

Амирлар, беклар ва юртнинг катталари ҳамда шу ерда ҳозир бўлган шаҳзодалар, маликалар ҳукмдорнинг васиятини мукаммал бажаришга қасамёд қилишгач, амир Шайх Нуриддин оҳиста сўз бошлайди:

«—Агар амри олий вужудга келса, Тошканд, Самарқанд ва Ҳиротга хабар юборсак, токи фарзанди дилбандларингиз — шаҳзодалар зудлик бирлан етиб келиб, жанобиолийларининг ҳусни таважжуҳларидан баҳраманд бўлиб, гавҳарфишон насиҳатларингизни ихлос қулоғи билан тинглаб, итоат камарини белларига боғласалар, фойдадан ҳоли бўлмас эрди...»

Амир Темур аста кўзини очиб, амирларга мунгли назар соларкан: аввал кўрсатгич бармоғини, кейин ўрта бармоғини қўшиб кўрсатади-да, қўлини тушириб, кўзини юмиб олади. Амирлар ҳукмдорнинг имо-ишорасига тушунолмай, саросимага тушиб, ҳаммалари Сарой Мулк хонимга савол назари билан қарайдилар. Шу асснода ҳукмдор тамшаниб, кўзини очиб амирларга қараб: — «Вақт танг, бир ёки икки кунлик умр қолди. Афсус, уларни кўриш насиб бўлмади. Энди дийдор кўришмак қиёматга қолди», — деб кўзини юмади.

Дарҳақиқат, эртаси (17 шаъбон 807) 1405 йил 18 феврал чоршанба кун кечаси шом билан хуфтон намози ўртасида жаҳонга машҳур саркарда Соҳибқирон Амир Темур кўрагон ҳаётдан абадий кўз юмади.

Темурнинг ўлими ҳаммадан сир тутилиб, тунда махсус безатилган аравада амир Хўжа Юсуф бошчилигида Самарқандга жўнатилади. Шундан сўнг амир ва беклар ҳарбий кенгаш ўтказиб, узоқ-яқиндаги барча шаҳзодаларга хабар юборишга, соҳибқироннинг вафотини вақтинча сир тутишга, токи салтанат душманлари оёққа туриб, иғво ва фасод йўлига кириб, исён кўтармагайлар, деган қарорга келадилар.

Бинобарин, Тошкент ва Сайрамда турган Халил Султон Мирзога бўлган воқеа муфассал баён қилиниб, хабар юборилади. Шунингдек, Туркистон ва Сабронда турган Султон Ҳусайн Мирзога ҳам хабар юборилади. Шарафуддин Али Йаздийнинг ёзишича, Ғазнада турган Пир Муҳаммад Мирзонинг ҳузурига мактуб билан Ҳизир қавсинни жўнатадилар. Мактубда соҳибқироннинг ўлим олдидан қилган васиятига кўра, Пир Муҳаммад Мирзо тезлик билан Самарқанд тахтгоҳига етиб келиб, салтанатни ўз тасарруфига киритмоғи лозим эканлиги таъкидланади. Шунингдек, Ҳиротда Шоҳруҳ Мирзога, Бағдодда Мироншоҳ Мирзога, Табризда Умар Мирзога, ҳамда Форс ва Ироқдаги бошқа шаҳзодаларга хабар юборилади.

Бироқ, Темурнинг ўлими қанчалик сир тутилмасин, эртасигаёқ шум хабар қанот ёзиб узоқларга парвоз қилган эди. Қўшин орасида пароканадалик вужудга келади. Тошкент ва Сайрамда қишловда турган қўшиннинг бошлиғи Халил Султон Мирзо бобоси вафоти ҳақида хабар келгач, ўз қўл остидаги қўшинни олиб, Самарқандга қараб юради. Туркистон ва Сайрамда турган Султон Ҳусайн Мирзо ўз қўли остидаги қўшиндан ўзига ишончли бир минг аскарни олиб, зудлик билан тахтни эгаллаш мақсадида Самарқандга қараб йўл олади. Ҳали Темурнинг жасади совумасданоқ, темурий шаҳзодалар, ҳарбий бошлиқлар ва аркони давлат орасида пароканадалик бошланиб кетади. Соҳибқироннинг васиятларига содиқ қолишга қасамёд қилган темурий шаҳзодалар, тез кунда васиятдан юз ўгириб, тахт учун курашни бошлайдилар, ҳарбий ва маъмурий бошлиқлар эса гуруҳбозликни авжига чиқарадилар. Маврусий салтанатни бошқаришда темурий шаҳзодалар ҳамжиҳатлик билан бирлаша олмадилар. Аксинча, ўзаро қонли низоларни бошлаб, мамлакатни жанггоҳга айлантирдилар ва меҳнаткаш халқни оғир мусибатларга дучор қилиб, мамлакат парчаланиб кетишига сабабчи бўлдилар.

Турғун ФАЙЗИЕВ

Кўҳна ривоятлар

ЗЕБУННИСОЧАЛИК КЎПМИКИН ДУНЁДА!

Халқимизни Аллоҳ андишали, сабр-матонатли, ризқи ҳалол қилиб яратган. Эркаклари ҳар қандай ишга лаёқатли ва чидамли, аёллари эса доим улар билан ёнма-ён турган. Улар Она-Ватанни ҳимоя қилишда Тўмарисмонанд, давлатни бошқаришда Темурона илм-фанда Беруний янглиғ ақлидрок соҳиби бўлганлар. Санъат ва адабиёт бобида ҳам шарқ аёллари нозик заковатлари билан танилганлар. Ана шундай оқила, фозила адибалардан бири Зебуннисо бегимдир. Шоиранинг назокатга тўла нафис оташин ғазаллари асрлар оша қўлдан қўлга ўтиб, ўқилмоқда. Бунинг асосий сабаби ишқу муҳаббатни Зебуннисочалик тасаввур этган ва тасвирлаган аёллар кўпмикин дунёда!

Зебуннисо 1639 йилда Деҳли шаҳрида дунёга келди. У темурийлардан Бобур Мирзонинг чевараси шоҳ Аврангзеб Оламгирнинг қизи бўлиб, онаси Дилрасбону авлоди Бобурнинг Гулбадан исмли қизига бориб туташади, шундай, Зебуннисо ҳам темурийлар наслидандир.

Зебуннисо ўз даврининг машҳур олими Ашраф Исфахонийнинг тарбиясида зукко шоира, созанда ва хаттот бўлиб етишди. Кейинчалик ўз устозига бағишлаб илоҳиётга оид бир китоб ҳамда тасаввуф, фалсафаси ҳақида рисола битди (Т. Жалолов, «Ўзбек шоиралари»).

Зебуннисо бегим олимлар, шоирлар ва санъаткорларнинг жонкуяр ҳомийси ва ғамхўри эди. Тарихий манбаларда бу ҳақда кўп ёзилган. Унинг ҳусн-латофати, ақл-заковати сатрлар замирига сингиб кетган, аммо ана шундай малоҳатли шоира ўзига муносиб ҳаёт йўлдоши топа олмади. Албатта, тарихий манбаларда, у турмуш қуриш орзусида юрган шоирлар, олимлар, бойваччалар кўп бўлганлиги қайд этилади. Зебуннисонинг улар билан мушоиралари ҳам бизгача етиб келган.

Яқинларгача Махфий тахаллуси билан ёзилган шеърлар Зебуннисо бегимга нисбатан берилар эди, аммо бу «ғалати машҳур»нинг тарқалишига шоирнинг қуйидаги гўзал ва пурмаъно шеъри сабаб бўлган:

Булбул аз гул бугзарад гар
дар чаман бинад маро,
Бутпарасти кай кунад гар
бараҳман бинад маро?
Дар сухан пинҳон шудам монанди
бу дар барги гул,
Майли дидан ҳарки дорад
сухан бинад маро.

МАЗМУНИ:
Булбул гул баҳридан кечарди
агар чаманда кўрса мени,
Бутпарастлик қилармиди, менга
сажда қиларди гар бараҳман кўрса
мени
Гул ҳиди барглар қатига
яширингандай, сўзлар орасига
пинҳон бўлдим,
Кимки кўришни майл этса,
сўзлар қаъридан қидирсин мени.

Ҳурмати олим Т. Жалолов бу ҳақда анча заҳмат чекиб, аниқликлар киритган.

Биз Зебуннисонинг бошқа бир истеъдоди ҳақида тўхталмоқчимиз. Зебуннисо фариштақалб, шўх табиат, ширинсухан ва ҳозиржавоб аёл бўлган. Айниқса бадиҳагўйликда тенгсиз маҳорат соҳибаси эди. Унинг бадиҳагўйлик истеъдоди ҳақида тарихда жуда кўп ривоятлар мавжуд. Биз ҳанузгача Зебуннисонинг бадиҳагўйлиги ҳақида ўзбек тилида учрамаган ривоятлардан бир нечтасини келтирамиз.

ХУДБИНЛИК ОЙНАСИ

Зебуннисо отаси шоҳ Аврангзеб ҳузурида ўтирган пайтда уй токчасидаги бўйи баланд ва қимматбаҳо чин тош ойнаси тўсатдан номаълум сабабга кўра ағдарилиб тушди-да, чил синди.

Шу пайт қуйидаги бир мисра шеър беихтиёр шоҳ Аврангзеб Оламгир оғзидан чиқди:

— Аз қазо ойнаи чини шикаст...
Мазмуни:
Ноҳагон чин тош ойнаси синди...

Зебуннисо шу заҳотиёқ отасига жавоб айтди:

— Хўб шуд асбоби худбини шикаст.
Мазмуни:
Яхши бўлди, худбинлик асбоби синди.

НАРГИС ГУЛИ

Ҳинд салтанати хонадонида бўйи етган шаҳбонулар сочларига наргис гули тақиши одат тусига кирган эди. Наргис гулини тақиш бўйирасо қизларнинг турмушга чиқишга майли борлиги аломати деб тушунилади.

Кунлардан бирида Зебуннисо шоҳ боғида сайр қилиб юриб, чаман-чаман очилиб ётган наргис гулларини кўриб қолади. Гуллар унга шунчалик ёқиб кетадики, у ўзини тута олмай беихтиёр бир нечта наргис гулини узиб сочлари орасига қистиради. Шу алфозда отаси шоҳ Аврангзеб Оламгир боққа кириб келади. Зебуннисо отаси қизим турмуш қуриш фикрида экан деб гумонсирашини сезиб, унинг шубҳасини тарқатиш мақсадида қуйидаги бадиҳани ўқийди:

— Нест наргис ки берун карда сар аз афсари ман,
Ба тамошойи ту берун шуд чашм аз сари ман.
Мазмуни:
— Менинг бошимдаги тожга қадалган гул, йўқ наргис эмас,
Сени томоша қилишга (икки кўз камлик қилгани учун) бошимда яна кўз (наргис) чиқди.

Оламгир кулгудан ўзини тўхтата олмади. Сўнг қизини бағрига босиб эркалатди.

МАХФИЙ ВА ОҚИЛ

Зебуннисо ҳеч бир совчига рози бўлмади, ўзига муносиб йўлдошни тополмаганидан умрининг охиригача ёлғиз яшади.

Айтишларича, шоҳ Аврангзеб қизини жуда суйганлиги туфайли унинг турмуш қурмаганлигидан жуда-жуда безовта бўлиб, унга мактуб йўллаб сўради: «Айт ахир, нега амирзодалар ёки улуғ зотлардан бири билан турмуш қуришга рози бўлмайсан, қизим?».

Зебуннисо отасига қуйидаги байтни битиб жўнатди:

— Ниҳоли саркаш ва гули бевафо ва лолаи дуранг,
Дарин чаманба чи умид, ошиён бандам?!
Мазмуни:

— Ниҳол саркаш, гул бевафо ва лола иккиюзламачи бўлса, бу дунёда қай умид билан кимга кўнгил боғлай?!

Шунга қарамасдан, башарнинг анъанавий ва ёшликнинг бебош ҳиссиётлари ҳукмига биноан Зебуннисо ҳам отасининг вазирларидан бири Оқилхон исмли барно ва навқирон йигитнинг ишқига мубтало бўлди. Оқилхон ҳам Махфий ишқи оловида ёнар ва улар ўртасидаги пинҳоний сир-асрорлар ошиқона мактублар орқали бир-бирига етарди.

Ҳар ерда, ҳамма жойда доим муҳайё турган бир қанча ҳасадгўйлар, ёки Низомий тили билан айтганда, «бахиллар» бу воқеани Оламгир қулоғига шипшидилар. Аврангзеб аввал ғазабланди, лекин масала қизи Зебуннисога бориб тақалиши ҳамда далиллар йўқлиги сабабли бу воқеани текшириб кўрмоқчи бўлди.

Айтишларича, шоҳ Аврангзебнинг етти нафар вазири бўлган. Шоҳнинг фармонига кўра, ҳар етти вазирдан бирига навбат билан ҳафтада йигирма тўрт соат салтанат қасрида эркин юришга рухсат берилган эди. Шундай қилиб, бир ҳафта — етти кун навбатчилик тариқасида вазирларга тақсимланган эди. Бир кеча навбат Оқилхонга бериладиг, икки ошиқ-маъшуқа фурсатдан фойдаланиб дийдор кўришиш имконига эга бўлади. Оқилхонга навбат етган кеча Шоҳ Аврангзеб бир неча жосусларни тайинлаб, уларга кечаси вазирни кузатишни буюради.

Фаҳм-фаросатли ва охир-оқибатни ўйлаб иш тутадиган Оқилхон буни сезиб қолади. Шунинг учун ўзига навбат етганда, бетобман деб баҳона қилиб, уйидан чиқмайди.

Махфий интизорлик билан Оқилхонни кутиб, маҳбуб дийдорини кўриш иштиёқида ўртанар эди, лекин ўша кеча у тонг — саҳаргача кутишга қарамай, ёр висолига етишолмади.

Эрталаб Махфий ушбу мисрани ёзиб, Оқилхонга жўнатди:

— Шэнидам тарки манзил кард Оқилхон ба нодони.
Мазмуни: Эшитдимки, Оқилхон нодонлик туфайли манзилни тарк этибди.

Оқилхон Зебуннисо шеърини ўқиб, унга қуйидагича жавоб берди:

— Чэро Оқил кунад кори ки боз орад пашимони.
Мазмуни:
— Нега Оқил кейин пушаймонлик келтирадиган иш қилсин.

Жалил ҲАЗРАТҚУЛОВ,
Ўзбекистон ФА Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг катта илмий ходими

Бул гўзал лаҳзалар...

КАЛТАК ЕБ КЎРКАМ БЎЛДИ

Кутилмаган безориликдан жабрланган ва унинг оқибатида юз қисми кўркинчли тусга кирган одамнинг гоҳо ҳаттоки энг яқин кишилари ҳам танимай қолишади.

Шу йилнинг май ойида Англиядаги Нюкасл шаҳрининг «Тайнемоф» метроси ёнида тушуниб бўлмайдиган ғалати бир воқеа содир бўлди. Уч-тўрт ёш йигит ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ ўз иши билан бораётган фуқаро Рожер Гудвинни бейсбол таёқчаси билан роса дўпposлашди. Калтаклаш камида бир соатча давом этди. Ўласи қилиб таёқланган шўрлик Гудвиннинг касалхонада врачларга айтиб беришига қараганда, безорилар унинг на ҳамёнига тегишган ва на кийим-кечагини ечиб олишган. Фақат калитини тортиб олишиб уни ахлатхонага улоқтириб юборишган. Мистер Гудвин бу воқеадан қаттиқ таажжубда эканлигини баён этган.

— Мен ўша воқеадан кейин ҳам метрода юришни давом эттиряпман. Бордию яна ўшандай безориларга дуч келсам, гапнинг очиғи, мен худди лотереядан ютган одамдай қувонаман, холос, — дейди Рожер полиция ходимларига берган маълумотида.

— Мистер Гудвин жабрланган куни унга менинг бошчилигимда тиббий ёрдам кўрсатилди. Унинг ўта кўркинчли аҳволда эканлигини кўриб ўзимни йўқотиб қўяёздим. Жағ тишлари юзини ёриб чиққан, ҳамма ёғи моматалоқ бўлиб кетган, энг даҳшатлиси, иккала кўзи оқиб тушаётган эди. Буни кўриб саросимага тушиб қолганимизни яширмайман. Аммо Рожернинг ўзи хурсанд. Ҳеч ақлга тўғри келмайди. Нега? — дейди профессор Питер Томсон.

Полиция Рожерни ўласи қилиб урганлар бирорта бейсбол клубининг ўйинчилари бўлиши мумкин дейишмоқда. Улар мағлубият аламига чидолмай, Исанинг аламини Мусадан олганлар. Ёки улар бейсбол таёқчасининг нималарга қодир эканлигини синаб кўрган бўлишлари ҳам эҳтимолдан узоқ эмас.

Ҳар ҳолда касалхонада даволанаётган жабрдийда Гудвиннинг ҳозирги юз қиёфаси даволангандан сўнг аввалгидан кўра ўн чандон кўркамроқ ва жозибалироқ бўлиб қолди. Гудвин суюнмай ким суюнсин ахир!

«The Times» газетасидан
«МТ» учун Т. ШОМУРОД

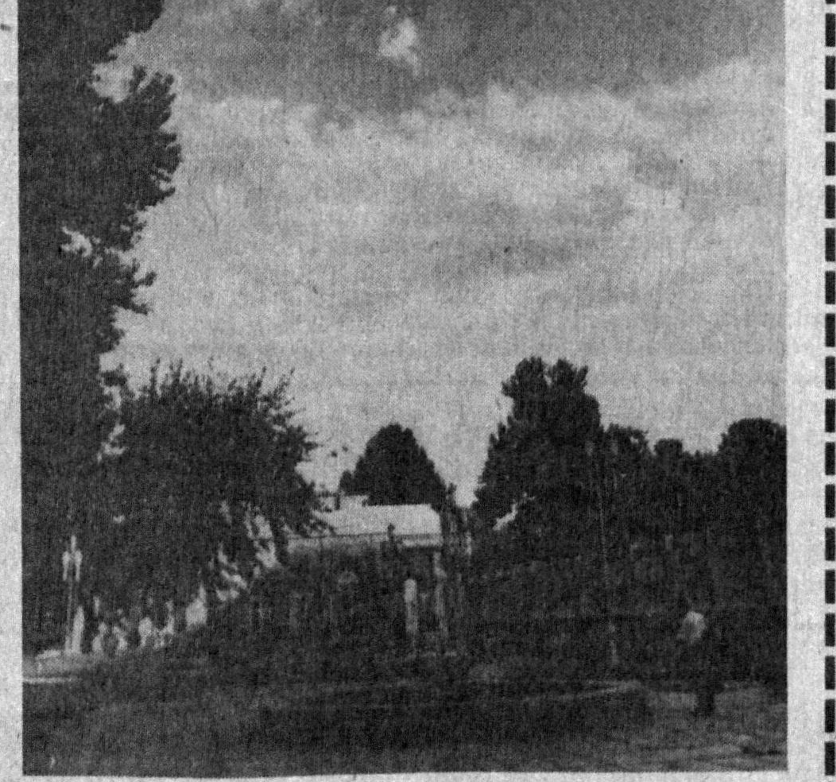

Ер-кўк туташган чоғлар

Халқ удумлари

ИЖОБИЙ ОДАТЛАРИМИЗДАН

Март ойи охирларида бир ўлтиришда бўлиб қолдим. Кўпчилик ўзбеклар бўлиб, иккита рус ҳам бор эди, зиёфат бошланишига қадар ҳар келган кимса учун фотиҳа ўқилиб турилди. Зиёфат бошланиб чой, овқатлар тортилди. Икки овқат орасида ўзаро суҳбат бошланди. Ёнимдаги киши билан гаплашиб ўтирдим. Москвалик экан, у секин сўради: «Мен бундай ўзбеклар ичида биринчи бўлишим. Мени кечирасиз, баъзи тушунмаганларимни сўрайман. Нега ҳар бир кимса келганда бир нарсалар деб икки қўлингиз билан юзингизни силайсизлар, бизда бундай одат йўқ, мумкин бўлса қисқа қилиб тушунтирсангиз», — деди. Мен: «Бу сиз кўрган ва тушунмаган ҳаракатга «фотиҳа» дейилади. Янги келган кимса салом бергач, уни хуш қабул қилиб (ўтирганлардан бир кексаси) уйга соғлиқ, эсонлик, ўлтиришнинг файзли ўтишини тилайди. Бизда ёши улуғлар ҳурматга сазовор кимсалар бўлиб, ҳар ерда ҳурматланади ва «сиз» деб муомала қилинади. Ҳамма вақт ёши улуғлар тилак тилаб дуо қиладилар. Бир хонадонга кирганда аввало унга хотиржамлик, файзу фаровонлик тиланадики, бу ёмон бўлмаса керак» дедим. Шеригим Фёдр гапларимни тинглаб юз фоиз қўшилганини айтиб, кейин афсусланганнамо қўшиб қўйди: «Мен сизларда бу олижаноб муомала ва одатларни кўриб кўп нарсаларни ўйладим. Нега бизда ҳам ёши улуғ, ҳаёт аччиқ-чучугини кўриб пишган инсон қалбли кексаларни сизлардагидек ҳурмат қилинмайди. Ёши улуғларни эски одам (старик) деб четга чиқаришади. Бунинг акси — сизлар ўшал «старик»ларни улуғлайсизлар, ҳурмат қиласизлар, қилган хизматларини тақдирлайсизлар. Мана инсоний қараш ва муомала, раҳмат сизларга, мен сизлардаги бу инсоний фазилатни унутмайман. Ҳар ерда улуғлаб гапираман. Эркакларни шундай улуғлаган халқ она бўлмиш аёлларни ҳам ҳурматласа керак», деди. Мен атрофга қарадим: ҳамма ўзаро гаплашмоқда эди. Биз ҳам секин сўзлашар эдик. Мен шеригим саволига жавоб бермоқчи эдимки, иккинчи овқатни келтира бошладилар. Мен шеригимга: «саволингиз жавобини овқатдан кейин бераман», дедим. Овқатландик. Баъзилар узр сўраб кетишга фотиҳа сўрадилар. Ҳамма овқатни еб идишлар олингач, ўлтириш бошлиғи нуроний кекса кимса фотиҳа ўқиди. Ҳамма турмоқчи эди, уй эгаси: «Шошманглар, иши борларга жавоб, бошқалар бир оз сабр қилинглар. Бир тансиқ емак тайёрлаяпмиз, татиб кўринглар», деб қолди. Уй ярмидаги одам қолди. Биз ҳам Фёдр билан жойимизда ўлтириб суҳбатни давом эттирдик. «Сиз биз ўзбекларда аёллар ҳурмати ҳақида сўрадингиз. Бунинг сабаби бор, чунки шундай тўкин меҳмондорчиликда нега аёллар йўқ, демоқчи бўласиз. Бизда аёллар оилавий йиғинларда иштирок этадилар, ўшанда ҳам бегона эркаклар аралашиб қолса, ўзларини олиб қочади. Бизнинг аёлларда одоб, ахлоқ, ҳаё, ибо, назокат мужассамдир. Умуман аёллар оила асосчиси ва файзи, қалблари меҳр булоғи бўлган инсон ва тарбиячилардир. Буларни ҳар қанча ардоқласак ҳам кам. Она деган сўз қандай ёқимли ва жарангдор. Халқимизда аёлларга чуқур ҳурмат билан қаралади, сизлардаги каби катта ёшдаги аёлларга эскиган хотин (старуха) деб номланмайди. Катта ёшдаги аёлларни она ҳам, кекса аёл, қария деб атаймиз. Яна бир ҳолларда «кампир» ва «чол» сўзларини қўллаймиз, ҳурматлаб отахон, мўйсафид деймиз. Бир бўлган ва кўрганим ҳолни сўзлайман. Қўшним Н. И. Никитин меҳмонга чақирди (60 ёшли полковник). Тайёрлик кўриб чиқдик хотин билан. Ясатилган стол атрофида эркак, хотинлар ўлтиришган. Юқоридаги ўринларда ёш қизлар ва болалар. Биз хонага киргач, ёшлар жой бермади, икки стул келтирилиб, биз шу стулларда ўлтирдик. Бизда бундай бўлмайди. Ёшлар катталар билан бирга ўтирмайди. Бу бирга ўлтириш одобдан эмас. Тенг-тенги билан деган қоидаға риоя этилади. Ёшлар ёшларча сўз, муомалада, катталар — катталарча. Ҳар ким ўз бурчини бажаради. Ўша ўлтиришда ўғил-қизлар ҳам катталар ичган ичимликлардан истеъмол қилдилар. Шарқ одоби буни ҳазм қилолмайди. Сиз бунга қандай қарайсиз? Яна сизларда аёл билан кўришганда лабдан ўпиб кўришасизлар. Бизда кўришувчиларнинг кимлигига қаралади. Агар туғишганлар, яъни опа-сингил бўлса, эркак уларнинг пешонасидан ўпиб кўришадилар. Агар ўз эри бўлганда ҳам одамлар ўртасида ўпмайди, одоб билан қўл бериб кўришадилар. Лабдан ўпиб кўришиш ҳифзи сиҳатга ҳам тўғри келмайди, — дедим ва — буларга сизнинг қарашингиз қандай?» — деб сўрадим. Фёдр ўйланиб қолди, кейин шундай деди: Биз балки маишатга берилган халқдирмиз. Шунга кўра ароқ ичиш, маст бўлиш табиий ҳолдек. Ҳар қандай йиғинимиз ароқсиз ўтмайди, шунга ўрганиб қолганмиз. Шу шароитда ўсган, улғайган ўғил, қизлар албатта кўрган, ўрганганларини қайтаради. Бунга ёшлар айбдор эмас, ўтмишимиз шундай бўлган. Шарқ халқларида дин тарбияда катта рол ўйнаган. Мен Эски шаҳар, яъни Чилонзор даҳаси кўчаларидан ўзбек ошнам билан ўтганимда ҳамма вақт шу ҳолни шоҳиди бўламан. Қаршимиздан келаётган аёлми, эркакми, бундан қатъий назар, аввал бизга салом берадилар, болакайлар кетма-кет саломлашадилар. Қизлар бўлса ҳаё-ибо билан секингина салом берадилар. Ёшларнинг бу тарбиялари менга ёқади. Раҳматлар айтиб қаршилайман. Сизнинг халқингиз шунга одатланган. Бу албатта халқ одатининг ижобий томонлари. Мен Тошкентда яшаб, халқингиздаги кўп ижобий одатлар билан ошно бўлдим. Бозорларда бўламан, меҳнаткаш халқ етиштирган сабзавот ва ноз-неъматлардан олиб тановул қиламан, раҳматлар айтаман. Бу ҳар ишга омил меҳнатсевар халқдир. Ёшлар яхши тарбияланган, улардаги юриш-туришидаги одобни кўриб завқланаман, яшанглар, бахтли бўлинглар деймaн», деди. Мен бизда бола тарбияси ёлғиз ота-онагагина қолмаган, балки етти маҳалла оталик қилади, дедим. Маҳалла отахонлари ҳам тарбия беришдан четда эмаслар. Бунга маҳалламиздаги бир кекса Рўзи отани мисол қиламан. Кўчада беш-олти ёшли ўғил-қизлар отадан таълим олади. Ота ўтаркан, болалар салом бермасалар, ота бор овози билан уларга салом беради. Болалар уялишиб олдинма кейин салом беришади. Бу йўл болаларни салом беришга ўргатди. Ота ҳеч кимни сенлаб гапирмайди. Хушмуомалада бўлади. Унинг бу усули одамлар ўртасидаги меҳр-муҳаббат ва ҳурматнинг ошишига сабабчи бўлди. Отани ҳамма яхши кўради. Маҳалладаги йиғинларга бош-қош бўлиб, ҳаммани хурсанд қилади. Ҳамма тўй-маърака йиғинлари Рўзи ота маслаҳатисиз ўтмайди. Бу қадимий урф-одатларнинг давомидир. Шу отахон тўй, маърака, маросимларни ихчам қилиб ўтказиб иқтисод тежамкорликка амал қилади. Маълумки, халқимизда илгаридан одат бўлиб келган турли расм-русмлар ва уларни ўтказишга кетадиган сарф-харажатлар кўп. Ота шуларни ихчамлаб, сонини камайтириб, қариндош-уруғлар билан ўзаро келишиб иш тутадики, бундан ҳамма хурсанд. Ўйлайманки, бундан қўшни маҳаллалар ҳам ибрат оладилар. Шундан кейин ошнам сўраб қолди: «Нега хайрлашганда қўлингизни кўкракка қўясиз?», деди. Мен, бизда меҳмонга ҳурмат катта рол ўйнайди. Уйга келган меҳмонни кутиб олиниб, қучоқ очиб кўришамиз, бўйин эгиб одоб билан хонага таклиф қиламиз. Бор тансиқ мевалар билан меҳмон қиламиз. Ҳамма вақт чеҳрамиз очиқ, хурсандчилигимизни билдириш учун кулиб, жилмайиб муомала қиламиз. Меҳмонни кузатишда сиз айтгандек қўлимизни кўксимизга қўйиб хайрлашамиз. Бу менинг қалбим сиз билан демоқчи бўламизки, меҳмон хонангиздан хурсанд бўлиб қайтсин. Бу мезбоннинг самимийлик белгиси. Тушунарли бўлгандир», дедим. Шу чоқ димланган бедана келтирдилар. Ундан ҳам тановвул қилдик. Мен секин касбини сўрадим. Инженер экан. Идиш-товоқлар йиғиб олинди. Яна фотиҳа бўлди. Фёдр ҳам қўл кўтариб омин қилди. Кейин тарқалишдик, Фёдр мен билан хайрлашар экан, қўлини кўксига қўйиб, сизга раҳмат, соғ бўлинг деди. Бизнинг шунча сўзлашувимизга ҳеч ким парво қилмади. Биз ҳам уларга халал бермадик, буни уй эгаси кузатиб ва озроқ сезиб қолган экан, охирида менга айтди.

Қодир НОРХЎЖАЕВ

Халқ удумлари

ҚЎЙ ДУМБАСИНИ КЕСИБ ҚОЧГАН ЎҒРИЛАР

Худо бандаларини бир тус қилиб яратмас экан: биров — ялқов, биров — меҳнаткаш, биров — ҳақгўй, биров — ёлғончи, кимдир — тўғри, кимдир — ўғри.

«Гўшт ширинлигини қўйса, мен ўғрилигимни қўяман», дер экан бир мол ўғриси. Ўғриликнинг сабаби ва тури кўп — биров очликдан ўғрилик қилса, биров тўқликдан, шўхликдан ўғриликка қўл урар экан. Кимдир фабрикадан бир ғалтак ип ўғирлагани учун уруш йилларида 10 йилга қамалган бўлса, Ғарбда кимдир компютер ёрдамида банкдан миллион-миллион доллар ўғирлаб сиртмоқ тортилгунча ялла қилиб юрди.

Ўғирлик ҳам, фоҳишалик каби, энг қадимий касблардан бўлса керак. «Ўғирлик ақли болиғ (балоғатга етган) кимсанинг иккинчи бир кишининг баҳоси ўн дирҳам тангалик қадари молини яширин ё зулм билан олиб қўйишидир» дейилади эски китобларда. Шариат қонунига кўра ўғрининг қўли кесилган. «Бир нарсани ўғирлаб олганда кўп кишиларнинг иштироки бўлса, қаралур: агарда бу ҳолатда ўғирликда шерик бўлганларнинг ҳар бирига бўлинганда ўн дирҳамликдан тегадиган бўлса барчасининг қўли кесилур». Ёпирай! Қадим қонунлар ўғирликка нақадар шафқатсиз бўлган экан! Ўтмишда Туркистоннинг бозор-расталарида бозоргонларнинг дур-гавҳарлари, тиллавори зеб-зийнатларини чий билан ўраб бамайлихотир ташлаб, намозгами, уйигами кетаверганликларига асосий сабаб одамларнинг худодан ва қонунлардан қўрқишлари эди.

Ўн дирҳамлик ўғирланган мол учун қўл кесилаверса, ҳозир дунёда қанча одамнинг қўли кесилган бўлур экан? Буни компютер ҳам ҳисоблаб чиқара олмаса керак?

Гапни олиб қочмасдан, мен сизга аср авваларида узоқ тоғ қишлоғида бўлиб ўтган бир воқеани сўзлаб бермоқчиман.

* * *

Сарибой бобо овулдан икки чақиримча юқоридан, тоғтошлар орасидан ватан қилган эдилар. Қўра-қўра қўйлар битта катта бой бўлгандан сўнг у Бой Сарибой лақабини олган. Бой бўлса ҳам, қўли очиқ, феъли юмшоқ киши бўлган. Давлат деганингиз қўлнинг кири — бир келса, бир кетиб қолади. Бой кейинги пайтларда анча юпунлашиб қолган бўлса ҳам, бир қўра қўйи бор — 8-9 яшар Нодир исмли кенжа ўғли чўпонлик қилади.

Тоғ орқаси — тангри орқаси. Тоғ ёнбағирлари чорва учун бамисоли жаннат. Кўклам кирди дегунча ям-яшил либосга ўранади. Буғдойиқ, бетага, баргак, қирқбўғин ранг каби тўйимли ўтлар қўй-қўзиларнинг ризқи учун битган. Кўктелпак, испарак, лола, сариқбош, наврўзгул, момақаймоқ янглиғ рангин гуллардан кўзинг қамашади. Нодир бугун қўйларини Қуруқсой яйловига ҳайдади. Қўй-қўзилари беткайга ҳайдаб қўйиб, ўзи қирнинг устида ёнбошлаб ётди. Бутун отар беш қўлдай кўринади.

Бирдан нариги қирдан икки қора кўринди — елкасига хуржун ташлаб олган икки киши Нодирга томон келаверди. Чўпон бола ити — Қўйбоқарни эргаштириб чиқмаганига ачинди; бўлмаса одам боласини яқин йўлатмаган бўлар эди.

Йўловчилар ҳаш-паш дегунча анча яқинлашиб қолишди-да, «отинг ким, кимнинг ўғлисан» деб сўрай кетишди. Қўлларига катта калтак ушлаб олган меҳмонларнинг авзойи бузуқ кўринди. Нодир салом-алик ўрнига орқасига қараб югура кетди. Иккаласи ҳар қанча уринишмасин тепаликка томон чопиб болага ета олмадилар. Нодир чопгандан чопиб, баланд Писта мозор тепалигининг устига чиқиб, «Қўйга ўғри тегди, қўйларни ўғирлаб кетишди» деб жар солиб қичқира бошлади.

Қийқириқни эшитиб, Нодирнинг акаси 16 ёшли Қорамирза типирчилаб қолди; дарров пилта милтиқни қидира кетди; милтиқ туясандиқда, калитини эса онаси сочига осиб олган эди. Аксига олиб кампир уйда йўқ. Қорамирза ўйламай-нетмай сандиқни кўтариб ерга уриб, мажақлади-да, милтиқни қўлига олиб яланг оёқ чопа кетди. Минг қилса ҳам ёшда, тик қир-сойлардан ошиб бирпасда қўйлар ёйилиб юрган жойга етиб борди.

Қароқчилар ишнинг пачаваси чиққанини тушуниб, нима қилишини билмай ваҳимага тушиб қолишди; боланинг оёқ-қўлларини боғлаб, йўқ деганда қўйларнинг бир қисмини ҳайдаб кетиш режаси билан келган «меҳмонлар» энди туёғини шиқиллатиб қолишга мажбур бўлдилар, шаҳд билан чопиб келаётган йигитчани кўргач, бири етаклаб, иккинчиси орқасидан итариб келаётган семиз қўйни бўғизламасдан туриб думбасини шартта кесиб олишди-да, хуржунга солиб баланд тоққа кўтарилишда давом этишди.

Қўрққанга қўш кўринади, айниқса милтиқнинг юзини нари қилсин. Ўғрилар қўрққанидан қочишни ҳам эплаёлмай қолишди. Тоққа кўтарилиш ўрнига оёқ пастга тортади.

Мол аччиғи — жон аччиғи — Қорамирза узун найли қўшоёқ милтиғини кўтариб тик тоғ ёнбағри бўйлаб икки «ботир»ни таъқиб қилишни давом эттирди, тоғ чўққисининг ярмисига борганда ўғрилар ҳолдан тойиб ҳар қадамда дам ола бошлашди. Қувган ҳам, қочган ҳам худо дейди. Ҳақлилик куч бағишлайди. Қорамирза давангирдай икки босқинчини қўрқмасдан қувиб бораверди. Ўғри кўти қувуш. Ўғрилар ҳансираб қолишди. Янада яқинлашиб боргач, Қорамирза энди қуролини ишга солмоқчи бўлди — қора милтиғининг икки оёғини ерга тираб қўйди-да, ёнидаги чақмоқтош билан милтиқ пилтасини ўт олдиришга киришди ва ўғриларни нишонга олди. Қароқчилар умрида милтиқ овозини эшитишмаган бўлсалар керак, ёта қолиш ўрнига шу боланинг қўлидан нима келар экан дегандай томошабин бўлиб ўтираверишди. Бир неча чақ-чуқдан кейин пилта ўт олиб, милтиқ тилга кирди. Гумбирлаб ўқ узилиши билан иккаласи ҳам дод-вой солиб ўтирган жойларида ётиб қолишди.

Қорамирза ўғрилардан бирининг тепасини кўзлаб милтиқ отган бўлса ҳам бирон кор-ҳол бўлмадимикин, беҳосдан биронтасига ўқ тегиб кетмадимикин деб ўйлаб ўрнидан турди-да нишонга олинганларнинг олдига борди. Иккаласи бирдай қалтираб титраса ҳам ўқ емаган, соғ. Фақат якка ўқ — чўчқа ўқ бировининг тумоғини учириб, сочини ялаб кетипти.

Йигитча иккаласининг қўлларини орқасига боғлаб олдига солиб ҳайдади ва йўл-йўлакай қонталашиб, чала жон бўлиб ётган думбасиз ётган қўйни ҳалоллаб сўйди-да, ўғриларнинг хуржунларига солиб кўтаргизиб олди.

Қўра киргач, ўғриларнинг қўлларини қозиқларга тортиб боғлаб ташлашди. Хабар топганлар уларнинг тепасига келиб биров сўкиб ўтса, биров туртиб ўтди. Сарибой бобо келди-ю, гуноҳкорлар қутулиб қолди: бой «булар менинг ошналарим, ўғилларим-ку, қўшни қишлоқдан, буниси Норқул, мана буниси Сапарбой. Қўлларини ечиб, қўйиб юборинглар. Билмасдан қилишган, ёшликда одам нималар қилмайди», — деди-да, иккаласига бир улоқ етаклатиб юборди.

Суюн ҚОРАЕВ

Миллий Тикланиш
Муассис: Миллий тикланиш демократик партияси

Бош муҳаррир: Иброҳим ҒАФУРОВ

Газета 136-рақам билан рўйхатдан ўтган.
Буюртма: Г — 0118.
Сотувда нархи эркин.
Ҳажми 2 босма табоқ.
Саҳифаловчи: Холида ИСЛОМОВА.
Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди.
Босишга топшириш вақти 20.25

Манзилимиз: Тошкент-83, Матбуотчилар кўчаси — 32.
Телефон 133-50-18.
«Шарқ» нашриёт-матбаа консерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41-уй

Навбатчи — Холли НОРБОЕВ